

Türk Dil Kurumu, bugün ilmi gelişmelerinin yüksek ergilerinden birine erişmekle yüreğinin içinde derin bir sevinç duyuyor.

Hicretin 466 ncı yılında (1072-3) yazılmış olan DİVANÜ LÜGAT-İT-TÜRK, Türk dili hazinelerini koymunda taşıyan eski eserlerimizin en değerlilerinden biridir. Kurumun ilk doğuşundan beri bu eserin iyi bir tercümesini ortaya koymak çalışma programlarının başlı bir maddesi idi.

Sayın arkadaşımız BESİM ATALAY'ın değerli çalışmaları ile bu ulusal dileğin yerine getirilmiş olması, Türk dilciliği için gerçekten bir bahtiyarlık olmuştur.

Divanü Lügat-it-Türk, Kaşgarlı MAHMUD'un yazdığı ve Araplara Türk dilini öğretmek için Türk kelimelerini Arap usullerine göre sıralayıp anlamlarını anlatmaya bir eserdir. Bu önemli kitabın el yazması bir nüshası rahmetli Ali Emiri elinde bulunmuş ve Kiliyalı Rifat Bilgenin nezaretinde Atatürk Maarif Vekilliliğinde bastırılmış idi.

Ortaya konmasıyla beraber yerli ve yabancı bütün dilcilik dünyasının dikkatini üzerine çekmiş olan bu eserin tercümesine daha o zamanda istekler uyanmıştı.

Bu güç ve çok onur verici işe el koyanlar çok oldu. Bunlar arasında şimdi ebediyete karışmış bulunan Kurumumuzun ilk Başkanı Samih Rifat ile Şair Mehmet Âkifin ve Kurumun başında bu tercümenin hazırlanmasına çok çalışmış Doktor Reşit Galibin adlarını burada rahmetle anmak yerinde olur.

Türk Dil Kurumu birinci Büyük Millet Meclisinde

Van Mebusu olan rahmetli Tevfik tarafından yapılmış bir eksik tercüneyi satın almak, Kilisli Rifat Bilge ile Ahmet Caferoğluna alfabe sırasıyla tercüme fişleri yaptırmak, emekli Öğretmen Âtîf Tüzünere de kitabın olduğu gibi bir tercümesini kalana aldırarak yollarıyla bu işi kovalamaktan geri durmadı.

Bu değerli mütercimlerin yüksek emeklerini burada şükranlarla anmak benim için zevkli bir ödevdir.

Ancak bütün bu tercüme işleri istenilen erginliği verememişti. Nihayet Türk dili ölküsüne ömrünü vermiş olan arkadaşım Besim Atalay, bu ağır işi omuzlarına aldı. Bütün yapılmış tercüme işleri, bütün Divan hakkındaki yazıları gözden geçirdikten, Divanın tek el yazısı nüshasını ve buna göre basılmış olan metnini iyice inceledikten sonra, yeniden işe başlamak yoluyla, bugün ortaya koymak matlulduğuna erişilen bu tercüme işi başa çıkardı.

Eserin mahiyeti, değeri, eser sahibinin ve yazma nüshayı yazanın hüviyetleri, eserin bulunuşu, basılışı ve tercümesi hakkındaki izahları, değerli mütercim ayrıca uzun uzadıya anlatmaktadır.

Bana burada düşen ödev, bu yüksek bilim işini, değer biçilmez bir çalışkanlık ve yorulmazlıkla umulduğundan daha çabuk ortaya çıkaran sevgili arkadaşım Besim Atalaya, ona bu yolda ellerinden gelen yardımlardan hiç birini esirgememiş olan bütün Türk Dil Kurumu ailesine ve pek çok teknik güçlüklerle göğüs gererek eserin güzel bir şekilde basılmasını temin eden değerli basıcı Alaâttin Kirala içten gelen şükranlarını açıkça bildirmektir.

i. N. DILMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

DİVANÜ LÜĞAT-İT-TÜRK VE TERCÜMESİ
ÜZERİNE NOTLAR

- A - Divanü Lüğat-İt-Türk nasıl bir kitaptır, niçin yazılmıştır?
- B - Kitabı yazan zat.
- C - Kitabın yazıldığı tarih.
- D - Kitap nerede yazılmıştır.
- E - Eldeki yazma nüshenin asıl nüsheden çekildiği tarih.
- F - Divanda Türkler üzerine geçen hadisler.
- G - Kitap nasıl bulundu, nasıl basıldı?
- H - Divanı görmüş olan Doğu bilginleri.
- I - Divan üzerine çalışan Batı bilginleri.
- J - Divandan faydalanarak eser yazanlar.
- K - Divanın kelimelerini cetvelliyenler.
- L - Divanın birinci sahifesinin dışındaki yazı.
- M - Divanı tercüme etmek isteyenler ve edenler.
- N - Ben tercümeye nasıl başladım?
- O - Türkiye dışındaki Türklerin Divanla ilgilenmeleri.
- P - Divan tercümesinde tuttuğumuz yol, kabul ettiğimiz harfler.
- Q - Türkçecilik hareketleri ve Sonaöz.

Hicretin III cü asrından, onuncu asrın ortalarına de-
gin, Türklüğün altın devri idi; bu devirde Türkler bir yandan
Çin sınırlarından -Pekin yakınlarından- Macaristana ve Avrupa
ortalarına, bir yandan da Kuzay buz denizlerinden Hindin ve
Arabistanın sıcak denizlerine, Sûdana ve Büyük Okyanusadek
taşmışlar, hemen her yerde kuvvetli egemenlikler kurmuşlardı.
Kendilerini her yerde saydırmışlar, her yerde efendi tanı-
mışlardı.

Türklüğün hüküm yürüdüğü bu geniş bölgelerde Türk Di-
linin de üstün tutulacağına, kendileri gibi dillerinin dahi
sayılacağına şüphe yoktur. Birçok kimselerin Türkçe öğrenmi-
ye uğraştıkları içindir ki bu devirlerde bir hayli kitap ya-
zılmıştır.

Her ne kadar Gaznelilerle Selçuk Oğulları Türkçeye bü-
yük bir önem vermişlerken Farsçaya daha çok düşkünlük göster-
mişlerse de öbür Türkler ve Türk büyükleri ulusal dile değer
vermişlerdir:

Bu yüzden bir takım eserler yazılmış:

- 1 - Kutadgu-Bilig
- 2 - دیوان لغات الترك
- 3 - کتاب جواهر الفصحى لغات الترك
- 4 - الادراك للسان الاتراك
- 5 - حلية اللسان وطلبه البيان
- 6 - الصرائير الصكية
- 7 - بلغة المشتاق في لغة الترك والتعريف

- 8 - İbnü Mühennanın bahsettiği bir eser (Celâleddin Harzemşah adına yazılan bu eser bize kadar gelmemiştir).
- 9 - زهر الملك في نحو الترتيب (kitap meydanda yoktur)
- 10 - الاضال في لسان الترتيب (kitap meydanda yoktur)
- 11 - الادوة المضيئة في لغة التركيب (kitap bize kadar gelmemiştir)
- 12 - المشذور الذهبية والقطع الاحمدية في لغة التركيب
- 13 - Bilik (Bu kitaptan Ebu Hayyan bahsetmekte ise de bugün eser meydanda yoktur).
- 14 - نادى الدهر على لغة ملك العصر (İbnü Mühenna bahsederse de eser meydanda yoktur)
- 15 - زيجان الترتيب ينتهى الارب في لغة التركيب والجمع والعرب
- (Bundan İbnü Mühenna bahseder. Eser bize kadar gelmemiştir)
- 16 - قصيدة قواعد لسان التركيب (Bundan da İbnü Mühenna bahseder, eser meydanda değildir[+]).
- 17 - مقدمة الادب
- 18 - المحفة التركيبية
- 19 - ميسرة العلوم
- 20 - كتاب على الملك
- 21 - كتاب تحفة الملك

gibi eserler bunlardandır. Bu kitaplardan başka kendileri ve adları bize kadar gelemeyen daha bir takım kitapların bulunduğu şüphe yoktur.

Bizim gördüğümüz eserler arasında her yönden en önemli, her bakımdan en değerli eser Divanü Lügat-it-Türk'tür. Yukarıda saymış olduğum eserlerin sahiplerinden bir takımlarının Divandan faydalanmış olmaları gerektir.

Divanü Lügat-it-Türk, Türk dilleri Kamusu demektir, bu

[+] Bu eserin manzum olduğu şüphesizdir.

kitap paha biçilemeyecek kadar değerlidir; bilgi dünyası bu kitaba çok önem vermekte ve kitabı çok beğenmektedir. Hemen her medenî milletin Üniversitesinde ve Türkiyatçıları arasında bu kitap eşsiz sayılmaktadır. Eski eserlerden hiç biri bu eser kadar önem kazanmamıştır.

Divanî Lügatte, bugün ölmüş birçok güzel kelimeler bulunduğu gibi, o vakitki kültürün ve medenî varlığın yüksekliğini gösterir bir hayli tanık ta vardır.

Hele Türk fiillerinin yapısını gösteren kısımlar pek değerlidir; kitapta yer yer, dil üzerine önemli kurallar söylenmiş; ses değişimleri, gramer halleri, diyalok ayırdları açık olarak gösterilmiştir. Bundan başka saymış olduğum şeyleri tanımlamak için bol ve zengin örnekler dahi verilmiştir.

İşbu örneklerin birçokları cümle halinde olduğu için büyük bir anlama, değerli bir çözümlene kolaylığı göstermektedir. Örnekler, kelime, cümle, sav, beyit, parça gibi şeylerdir. Biz bu örneklerden yalnız o vaktin dil durumunu öğrenmekle kalmıyoruz; Türkün eski tarihini, edebiyatını, yaşayışını, düşüncesini de birlikte öğreniyoruz. Bu faydalardan başka o vakitki coğrafi durum üzerine de doğru bilgiler elde ediyoruz.

Şimdiye değin eski Türk Dili ve eski Türk varlığı üzerine bunun kadar işe yarar, bunun kadar elverişli bir eser görülmemiştir; bu eser tektir, tek kalacaktır. Türk dünyası Kaşgarlı Mahmudun adını her zaman saygıyla anacaktır.

Biz bu eşsiz kitaptan eski Türklerin (900) yıl önceki dillerini, düşüncelerini, durumlarını öğrendiğimiz gibi kitapta medeniyet dünyasına karşı her zaman göğsümüzü kabartacak olan birçok eşsiz ve kıyâh kaynakları dahi buluyoruz; (900) yıl

önce atalarımızın ipek mendil taşıdıklarını, elbise kırışıklalarını yatıştırmak için Otû kullandıklarını da görüyoruz; hele yeryüzünün efendisi olan Türk askerlerinin o vakitler bile kuru bir derintiden ibaret olmayıp her erin adını, sanını, aylık olgularına gösterir bir defterin bulunduğunu öğrenmemiz dünyaya değer bir faydadır.

Bundan başka Türklerin kadınlara ve çocuklara ve düşkünlere gösterdikleri saygı işlerini de orada buluyoruz. Divan dikkatle gözden geçirilirse daha bu gibi birçok öğünmeye yarar şeyler görülecektir.

Divanın yazma nüshası bir tamedir; şimdiye değin bir ikincisi bulunmamıştır [+]. Eldeki yazma nüsha büyük bir cilt ve (319) yapraklıdır. Kâğıdı vaktiyle Doğu memleketlerinde yapılmış olan sağlam ve kalın bir kâğıttır. Kitabın bazı yerleri yağlık görerek kararış işe de Dozulmamış ve çürümemiştir. Bir kaç kelime dış olmak üzere her tarafı iyice okunabilmekte, bundan kitabın iyi korunmuş olduğu anlaşılacaktır.

İşte, basma nüshaya temel olan bu nüshadır; biz tercüme ederken bunu göz önünden ayırmadık.

KİTABI YAZAN ZAT

Kitabı yazan zataın adının Mahmut, babasının adının Hüseyin, büyük babasının da Mehmet olduğunu kendi kitabından öğreniyoruz. Kaşgarlı olduğu anlaşılıyorsa da Barsğan şehrini anlatırken وهو مدينة منها أبو عمود demesi kendisinin Kaşgarda doğmuş

[+] Kaşgarlı Mahmudun كتاب جوهر النور في لغات الترك adında bir kitabı da ha varmış. Buna Divanda kendisi söylemektedir. Bununla beraber bu kitap henüz ele geçmemiştir; bulunacak olursa bilimiz ve kültürümüz için büyük bir kaynak ve kazanç olacaktır. E. A.

olduğunu, babasının Barsanlı bulunduğunu gösteriyor.

Kitap sahibi her zaman, kendisinden bahsederken Mahmut demektedir: Bunun içindir ki Mahmudun babasının Barsanlı olduğuna hükmediyoruz.

Kaşgarlı Mahmut eserini Irak'ta yazmış olması ihtimaline göre Kaşgardan Iraka göç etmiş olmalıdır.

O sıralarda Irak bölgesi İslâm dünyasının özgeği idi; siyasal işlere karışmak ve bir kılân kapmak isteyenlerin Bağdata ve Mısıra koştıkları gibi, bilgi işleriyle uğraşmak isteyenlerin dahi buralara geldikleri bellidir.

Bağdattan başka Buhara, Kaşgar, Kahire, Şam gibi daha bir takım yerler var idise de bunlar Bağdat kadar önemli değildi. Türk ülkelerinin her bucagından birçok bilgilerin tâli aramak arzusuyla Bağdata ve Mısıra akın akın geldikleri sıralarda bir hayli bilgi adamlarının Bağdatta toplanmış olduklarını biliyoruz.

Türklüğün bu altın devirlerinde İslâm dünyasının hemen her yanında Türklerin sözü geçer, hatırları sayılır olmuştub; bu hal kendilerine özel bir durum yaratıyordu.

Bağdattaki Arap makamları, Bağdattaki halife sarayı Türklerin nüfuzları altına girmişti. Yıkılmak üzere bulunan halifeligi Türkler tutuyor, halifeleri kendi dilekleri uğruna kukla gibi kullanıyorlardı. Bütbütün gevşiyen Arap âlemine yeni bir hız, yeni bir kudret veriyorlar, İslâm medeniyetini yeni baştan diriltiyorlar ve ayakta tutuyorlardı.

Bundan başka bütün siyasal işler hep Türklerin elinde idi. Vilâyetlere ancak Türk olan Valtler gönderilebiliyordu; böylelikle Türklerle yarışmak, Türklerle iyi geçinmek isteyenlerin Türkçe öğrenmeleri bir ihtiyaç halinde olmuştu. İşte, Di-

vanü lûgat-it-Türk bu ihtiyaçtan doğmuş olmalıdır.

Türkçeyi öğrenmek isteyenlere bu dili öğretmek için yazılan işbu eserin, o eserde bilgi ve siyaset dili olmuş bulunan Arapçanın Türkçeden yüksek bir dil olmadığı, Türkçenin Arapça ile atbağı beraber yürüdüğü gösterilmek ve tanımlamak üzere meydana getirildiği de anlaşılmaktadır [+].

Türkçeyi ve Türkçenin diyaloklerini pek iyi bilen Mahmut Arapçayı da çok iyi biliyormuş; yalnız eski Türkçeyi değil, Arapçayı da öğrenmek isteyenler için bu kitap güzel bir kılavuzdur. Bu kadar büyük bir bilginin nasıl olup ta İslâm dünyasında ün almadığına şaşmamak elde değildir.

İşte derin bir bilgin, iyi gören bir dilci olan bizim Kaşgarlı Mahmutun Türkistan Beyleri neslinden olduğunu yine kendi eserinden öğreniyoruz. Cilt I, sahife 108 de "Bizim atalarımız olan Beyler emir kelimesine Xamir = خامير derler. Çünkü Oğuzlar emir diyemezler -elif harfini X = خ harfine çevirerek- Xamir = خامير derler; Samen Oğullarından Türkistanı almış olan atalarımız Beye Xamir tekin = خمير تكين adı verirler[+] demekte olduğuna bakılırsa Mahmutun Beylerden ve asker neslinden gelmiş olduğu meydana çıkar.

Yalnız burada göz önüne alınacak bir şey vardır; Kaşgarlı her zaman Oğuzları diğer Türklerden ayırır; burada "Atalarımız olan Beyler Emir kelimesini Xamir = خامير diye söylerler; çünkü Oğuzlar Emir diyemezler -elifi خ ya çevirerek Xa-

[+] Cilt I, sahife 6.

[++] Gerek basma ve gerek yazma nüshalar Xamir tekin = خمير تكين kelimesini خمير تكين şeklinde yazmış ise de yarıdır. Metinde bu kelimenin tercümesi sırasında uzun uzadıya anlatıldı. Sözün geliğinden bunun Xamir tekin = خمير تकिन olması gereklidir. B. A.

mir = خمير derler" demesini bilmem nasıl anlamalı? Mahmut burada Oguzları kendi atalarıyla karıştırmış olmayor mu ?

Ağağıya doğru birçok yerlerde görüleceği üzere burada da Arapça ibarede bir eksiklik olmalıdır. "Atalarımız Emir kelimesini Kamir = خمير diya söylerler: Nasıl ki Oguzlar da eli-fi خ ya çevirerek Kamir = خمير derler" demek istemiş olsa gerektir.

Her ne ise.. Bizim Mahmut hem yükeek bir bilgin, hem de yigit bir askermiş. "Ben iyi silâh kullanırım" dediğinden anlaşılın da budur. Acınacak bir haldir ki Mahmudun kaç yıl yaşadığını, nerede öldüğünü bilmek kabil olmadı.

İslâm bilginlerinin (Hal tercümesine) kütük bilgisine çok önem verdiklerini hepimiz biliriz; bununla beraber Kaşgarlı Mahmut hakkında bir şey yazmamaları şaşılacak şeydir.

Kağgardan kalkarak Türk ülkelerini birer birer dolaşmış olması, oralarını iyice incelemiş bulunması, bu büyük eserini yazması gibi şeyler bize gösteriyor ki Mahmut hem yaşça, hem bilgice olgun bir zatmış; her halde genç yaşında ölmemiş.

KİTABIN YAZILDIĞI TARİH

Kaşgarlı'nın kitabının sonunda 464 senesinin Cemaziyul-evvelinin guresinde yazmaya başlandı: "Dört gez gözden geçirdikten ve iyice müzdükten sonra 466 da bitti" demiş olmasına bakılırsa ve 464 Hicrî ve 1068 Milâdide bağlanmış, iki sene üzerinde çalışıldıktan sonra 466 Hicrî ve 1072 de bitirilmiş olduğu anlaşılıyor ise de, cilt III, sahife 116 "biz bu kitabı yazdığımızda sene 590 idi" demesi işi karıştııyor.

Bana kalırsa Divanın sonundaki yazı pek eğiktir; bu,

dogru olmalıdır. Gerek cilt I, sahife 290 daki tarih ve gerek kırmızı mürekeple yazma nüshenin kenarına yapılmış olan düzeltme yanlış olsa gerektir; tercümemiz okunacak olursa yazma nüshenin bu gibi hataları yaptığı çok görülecektir, hele kırmızı mürekeple yapılmış olan düzeltmelere hiç güvenmemelidir; yine bunun gibi, cilt III, sahife 116 daki tarih dahi yanlış olacaktır. Divan 466 da bitmiş olduğuna göre 467 de Halife olan Muktediye sunulmuş olabilir.

Divandaki bu tarih karışıklığı hakkında sayın Bilgin Bay Zeki Velidinin "Adsız" mecmuasınının 16 ncı sayısında bir yazısı vardır; bu yolda genişçe bilgi elde etmek isteyenler oraya baksınlar. Yine bu iş üzerine Bay Kilişlinin Türkiyat Mecmuasında bir yazısı çıkmıştır.

KITAP NEREDE YAZILMIŞ ?

Kitapta, bu eserin nerede yazıldığını gösterir hiç bir yazı, hiç bir işaret yoksa da, Bağdatta Halifeye sunulmuş olduğuna bakılırsa, Bağdatta yazılmış olması ihtimali kuvvetlidir. Kitabın Kaggarda veyahut başka bir yerde yazılarak Bağdata getirilmiş olması düşünülebilirse de burası çok sayıftır; çünkü Kağgarlı Mahmutun birçok Türk boylarını, Türk şehirlerini ve köylerini gezip dolağıttan ve birçok notlar aldıktan sonra yazmış olması şüphesiz bulunduğuna göre Divanü Lügat-it-Türk'te Bağdata yerleşerek orada yazıp bitirmiş olması daha kuvvetli görüldür.

Bağdatta yazılmış olmasına kuvvetli bir tanık ta o asırlarda Bağdatın bayağı bir Türk şehri haline gelmiş bulunması, Irakta Türk nüfuzunun son derece ilerlemiş olmasıdır. Şura-

esı muhakkaktır ki Mahmut kitabını geçici bir heves üzerine yazmış değildir. Bunu yazabilmek için bizim sayın Kaşgarlı çok emekler çekmiş, birçok özüntülere katlanmıştır. Uzun bir hazırlama devresi geçirdikten sonra bu büyük eserin vücuda getirilmiş olduğunda şüphe yoktur. Çünkü böyle bir eseri yazmak kolay değildir.

ELDEKİ YAZMA NÜSHANIN ASIL NÜSHADAN ÇEKİLDİĞİ TARİH

Eldeki yazma nüshanın büyük bir ciltten ibaret olduğunu yukarıda söylemiştim. Bu nüsha Kaşgarlı Mahmudun kendi eliyle yazdığı nüshadan çekilmiştir, çeken adam böyle söylemektedir. Cilt III, sahife 332 de, çeken adamın adının *محمد بن ابوبكر* olduğu görülmektedir. Aslı İranlı Sâveli olan bu adamın Şamda yerleşmiş olduğu açıktır; bu devirlerde İslâm ülkelerinin her yanında olduğu gibi Şamda da Türk nüfuzu üstün bulunuyordu.

Bunun için Suriyede dahi Türkçe öğrenmek arzu ve ihtiyacı hüküm süreceğinden, bu ihtiyaca cevap vermek üzere Divanü Lügat asıl nüshasından Şamda çekilmiş olmalıdır, Mahmudun Divanı yazmasından -aşağı yukarı- ikiyüz sene sonra çekilmiş olan bu nüsha elimize kadar gelebilen biricik nüshadır.

Kitabı çeken Şanlı Mehmet Türkçeyi hemen hiç bilmiyormuş, çünkü Türkçe bilen bir adam onun yaptığı yanlışlıkları yapmaz; bu yanlışlıkların asıl nüshada bulunmadığına şüphe yoktur; Mahmut böyle şey yapmaktan çok uzaktır. Tercümemiz okunursa Şanlı Mehmedin Türkçe bilmediği görülüp anlaşılacaktır.

Şanlı Mehmet Arapçayı da iyi bilmiyormuş; yazma nüsha-

daki irap hatalarının çokluğu bunu göstermektedir.

Sayın hocamız Bay Kilisli Arapçada bulunan bu yanlışlıkların bir kısmını düzeltmiş ise de birçoğuna olduğu halde kalmıştır. Biz de yalnız tercümeyle ilgili olan yanlışları düzelttik ve kenara çıkararak bunları gösterdik, işte bu gibi şeylerden anlıyoruz ki kitabı çeken Şamlı Mehmedin büyük bir ilmi kıymeti yokmuş. Bununla beraber çekme işinde namuslu davranmıştır, himmeti var olsun.

DİVANDA TÜRKLER ÜZERİNE GEÇEN HADİSLER[+]

Divanü Lügatte iki yerde Türkler üzerine, iki hadis geçmektedir. Birisi "Türk dilini öğreniniz, çünkü onların egemenlikleri uzun sürecektir" anlamında, birisi de "Yüce Tanrı, benim Türk adlı ordum vardır, onları Doğuda oturttum, Kızdığın ulusum üzerine onları saldırtırım" manasındadır. Bu hadislerin her ikisi de seçilen hadislerden değildir; bunlarca hadis uydurulmuş olduğu için İslâm bilgileri hadis içinde çok titiz davranmışlardır; bu yüzden hadis işi geniş bir bilgi halini almış. Gerek hadislerin çeşidi, gerek ağızdan ağıza söyliyenerin hayatları ve ahlakları hakkında birçok kitaplar yazılmış, usuller ve ölçüler konmuş. İşte o usullere ve ölçülere göre bu iki hadis Peygamberimize değil veremeyen yapma hadislerdendir.

Şüphesiz bunları Kağgarlı kendisi uydurmuyor; o in başkalarından aldığını söylüyor[++] . Divandaki hadisler hususunda

[+] Hadis = Peygamber sözü.

[++] İlk hadis basma nüshada cilt I, sahife 3 tedir ve şöyle dir: *تعلموا لغة الترك فانهم ملكا طويلا*. İkinci hadis te cilt I, sahife 294 tedir. Hadis şöyledir:

هو الله عز وجل اني جئتكم بالترك واسكنتم المشرق فاذا غضبت على قوم سلطتم عليهم

da sözü İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs Profesörlerinden sayın hocamız Bay Şerefeddine bırakıyorum."Hadis kitaplarında böyle bir söz mevcut değildir. Mahmut Kağgari bunu Buhara imamlarından itimada şayan bir zattan ve Nişaburlu diğer bir imandan işittiğini söylüyorsa da bunlardan hiç birinin adını bildirmiyor ve aynı zamanda "eğer bu hadis sahih ise ki bu bapta-ki mes'uliyet o iki zata aittir" demesi ile kendisinin de bu hadisin doğruluğuna kail olmadığını oldukça açık bir surette göstermektedir. İkinci hadise gelince: Mahmut Kağgari bu hadisi ابن أبي الدنيا nin ahır zaman ahvalini bildiren kitabında Peygamberimizden rivayet etmiş olduğunu söylemektedir. ابن أبي الدنيا hakkında söz yok ise de Mahmut Kağgarinin bu hadisi kendisinden işittiğini söylediği heugehrisi حسين بن خلف سيوطي nin كشف الأحوال عبد الوهاب بن مولى غوث المادري nin الآل zeylinde ve عبد الوهاب بن مولى غوث المادري nin كشف الأحوال عبد الوهاب بن مولى غوث المادري nin الآل zeylinde عبد الوهاب بن مولى غوث المادري nin الآل zeylinde görüldüğü üzere hadis vazeder ve metinler uyduyordu. Bu hadisi ابن أبي الدنيا dan rivayet eden مفيد جرجاني de itimada şayan değildir".

KİTAP NASIL BULUNDU

VE NASIL BASILDI ?

Kitabın nasıl bulunmuş olduğunu Bay Kılıslı, Rahmetli Ali Emiri dilinden bize yazdığı bir mektupta şöyle anlatıyor: "Meşrutiyetin ilk senelerinde Emrullah Efendinin Maarif Nazırlığı zamanında eski Maliye Nazırlarından ve Vanî Oğullarından Nazif Paşanın hısımı bulunan bir kadın Sahefler garhısında kitapçı Burhan Efendiye satılık bir kitap getirmiş. Burhan Efendi kitabı satmak üzere Maarif Nezaretine götürmüş, Nezaret, Kitaba istenilen 30 sarı lirayı çok görerek almamış. Bunun üye-

rine Bûrhan Efendi Kitabı Ali Emîriye göstermiş, Emîri Kitabın değerini tanıyarak hemen 30 liraya almış, 3 lira da Bûrhan Efendiye komisyon vermiş.

Rahmetli Emîri Kitabı aldığına çok sevirmiş. Herkese bu Kitabın ehemmiyetinden bahsedermiş, fakat kimseye göstermemiş. Kitabın yapıtları dağılık imiş, bunları Kilisliye düzelttirmiş.

Ziya Gökalp bu Kitabı görmek için hemşehrisi Emîri Efendiye çok rica etmişse de ona bile göstermemiş. Kitabın basılması düşünülmüş, Ali Emîri Efendi -Kitaba bir şey olur korkusuyla- buna yanaşmak istemiyormuş. Nihayet Sadriâzam Talât Paşanın işe karışmasıyla Emîri Efendi -Kilislinin basım işlerine bakması şartıyla- razı olmuş. Birçok sıkıntılardan sonra Kitabın basım işi tamamlanmış. Böylelikle bu eşsiz Eser de kaybolmaktan kurtarılmış. Kitabın Rahmetli Emîri Efendi gibi kıymet bilen bir adamın eline geçmesi, Bay Rifat gibi sayın bir zatın eliyle bastırılması Türklük için bir nimet olmuştur. Her iki zatın da himmetleri umutlanıyacak kadar büyüktür.

Kitabın basımında bazı yanlışlıklar yapılmıştır; bunlar o vakitki durumun -büyük savaşın- gerekli kıldığı bir takım haller yüzünden, biraz da acele etmekten ileri gelmiş şeylerdir; işin büyüklüğü ve yolun çetinliği yanında bu gibi şeyler her zaman bağışlanabilir.

DİVANI GÖRMÜŞ OLAN DOĞU BİLGİNLERİ

Her ne kadar eski *تراجم احوال* Kitapları Kaşgarlı Mahmuttan bahsetmezlerse de Eserinden bahsedenler bulunmuştur. Birisini bizim onlu Kâtip Çelebidir. Çelebi belki Divanı görmüş, belki de tarihçi *عيسى* den almıştır. *كشف الظنون* un İstanbul baskısının 250 nci sahifesinde şöyle denmektedir: *ديوان لغة الترك لمحمد بن الحسين بن محمد*

مجلد ، اوله الحمد ذى الفضل الجزيل الخ . فتره بالعربيه و ذكر ان لغات الترك تدور على ثمانية عشر حرفا لا يوجد فيها ت ، ط ، ظ ، ص ، ض ، ح ، ه ، واهاها الى ابى القاسم عبدالله رحمه الله المشتهر بالعلماء

كشف الظنون Divanın başından aldığı şu bir iki parçayı yeter görüp geçmiştir. Burada dikkat edilecek bir şey vardır. Çelebinin دیوان لغات الترك demiş olmasına bakılacak olursa bugün elde bulunan nüshadan başka bir nüshayı görmüş olmasına ihtimal verilebilir.

Kâtip Çelebiden daha evvel Divanı, Aynı denmekle tanınmış olan Ayıntaplı بدرالدین Mahmut عفا الله عنه adlı eserinin birinci cildinde Divandan bahsetmiştir.

28.IV.1940 tarihinde bu eserden faydalanmak üzere istanbula gitmiş isem de elimde olmayan bazı sebepler yüzünden Aynının ve kardeşinin eserlerinden faydalanamadım.

Bereket versin ki genç ve değerli bilginimiz Say Makrimin Halil incedanıza yettiği. Onun vaktiyle almış olduğu notlardan faydalandık, kendisine teşekkürler ederiz. Kısaca bu notların bazı parçalarını olduğu gibi buraya geçiyorum :
"Orta zaman tarihçileri arasında şimdiye kadar yaptığım araştırmalar esnasında دیوان لغات الترك بدرالدین محمود بن محمد بن مؤلفه ایضا den başka دیوان لغات الترك E görmüş ve tekkik etmiş bir zata rastgelemedim.

Yüzden fazla eser yazmış olan bu zatın en büyük eseri 20 cildi dolduran عفا الله عنه adındaki eserinin Coğrafya ve ensaba ait olan kısmında Türk kavmine taallük eden fasılda دیوان لغات الترك ten mufessalen istifade etmiş ve bilhasa Oğuzlara ait malûmatı ve Oğuzların muhtelif şubelerini ve damgalarını aynıyle bu kitaptan almış, aynı zamanda Türkmen ieminin asil ve menşei hakkındaki malûmatı da buradan iktibas etmiştir.

Bundan başka Aynânın kardeşi Şehabüddin **شهاب الدين** tarafından telif edilmiş olan **تاريخ البدر في أوصاف أهل الضر** adlı eserde Türk Etnoğrafyasına dair mufassal malûmat vardır. Burada **ديوان لغات الترك** ten daha fazla istifade edilmiş ve bunda Türk ensab ve kabailine dair olan malûmat hemen aynıyle kitaba geçirilmiştir. Her iki kardeş tarafından telif edilmiş olan tarihi eserler de **ديوان لغات الترك** ten aynıyle nakledilmiş olan ibarelerle dangaların mügebaheti gösteriyor ki mütalâa edilen nüsha bizim elimizde bulunan nüshadır.

DİVANIN BASMA NÜSHASI ÜZERİNE ÇALIŞAN BATI BİLGİNLERİNDEN BAZILARI

Bunların başında sayın bilgin Brockelmann gelmektedir. Az evvel Breslav şehri Üniversitesinde Sâmi dilleri Profesörü olan bu zat 1928 senesinde Divanü Lûgatteki Türkçe kelimeleri cetvelliyerek bir ciltte toplamış ve bastırmıştır.

Divanı alfabe sırasına koymakla ve bazı kelimelerin nasıl yazılacağını saptamakla büyük bir hizmet yapmış; böylelikle Divandan faydalanmak işi hayli kolaylaşmıştır.

Brockelmann bu işi yaparken -pek tabii olarak- bir takım hatalara düşmüş ise de ilk ve güç adımı atmış olmakla tegekküre yaraşır bir iş görmüştür.

Sayın Brockelmann bu eserinden başka Divanda bulunan beyit ve parça gibi şeyleri de ayrıca tercüme ve neğretmiş ise de biz bu eserini göremedik. Kendisinden istemiş ise de kalmamış olduğundan göndermemiştir. Brockelmannın bu son eserinden bazı parçaları Köprülü Oğlu Bay Cemal Edebiyat Fakültesi Mecmuasında bastırmıştır.

Divan üzerine Almancadan başka Macarca, Rusça, Fransız-

ça ve İngilizce bir hayli yazılar yazılmıştır :

Keleti Szemle Mecmuası; cilt XVIII. 1918-19.

Carl Brockelmann: Mahmut Al-Kasghari's Darstellung des Türkischen Verbalbaus. S. 29-49; yine aynı mecmua ve sayıda S. 149-150; Brockelmann: Ein türkisches Imperativ -Präfixsuffix; Körösi Csoma Archivum mecmuası 1 (1921) s. 26-40; Brockelmann: Mahmut Al-Kasghari über die Sprachen und die Stamme der Türken im 11. Jahrh.

Asia Major Mecmuası I.; Altürkestanische Volkspoesie.

DİVANDAN FAYDALANARAK ESER

YAZANLAR

Divandan faydalanarak ilk önemli eseri yazan ünlü bilim Brockelmann'dır. Bunun eseri hakkında yukarıda bazı gayler yazılmıştı.

+

1930 senesinde, ilk Dil Encümenininin çalıştığı sıralarda aziz arkadaşım Bay İsmail Hikmetin teğvikiyle Divandaki Gramer kurallarını bir araya toplayıp dilimize çevirdim ve 1931 de Türk Dili Kuralları adıyla Ankarada bastırdım.

+

Eski ve feyizli Öğretmenlerden Bay Ali Ulvi Üstadımız Divandaki beyitlerin ve parçaların bazılarını dilimize çevirerek-Bursada çıkan- Uludağ adındaki Mecmuda bastırmıştır.

+

Ünlü Turkiyatçı rahmetli Necip Asım Divandaki safları topluyarak ufak bir risale halinde İstanbulda bastırmıştır.

+

Çekmeceli Bay Said adında bir zatın da Divan üzerine

bazı yazılar yazdığı haber veriliyorsa da biz görmedik.

+

Divan üzerine bilgice değeri olan yazıların bir çoğunu sayın Türk bilgini Köprülüoğlu Bay Fuat yazmıştır. Bu yazılar Millî Tıbbular Mecmuasında ve başka yerlerde çıkmıştır.

+

Genç bilginlerimizden Bay Hüseyin Namak Orkun dahi Divan üzerine yazıları vardır.

DİVANIN KELİMELERİNİ CETVELLİYENLER

Divana ilk ve olgun cetveli Brockelmannın yapmış olduğunu yukarıda söylemiştik. Brockelmannın kitabı Almanca olduğu için herkes tarafından faydalanılamıyordu. Bunun için birkaç zat Divanın kelimelerini bir cetvelle -endeks tarzında toplamak istemişlerse de hiç birisi tamamlayıp bastırmamıştır; bu zatların adlarını aşağıya doğru yazıyorum:

- 1 - Türkiyatçı genç bilginlerimizden Bay Ragıp Halûsi.
- 2 - Rahmetli Hasan Fehmi.
- 3 - Tercümenin yazılması ve basılması işlerinde bana çok yardımcı dokunan arkadaşım Bay Dehri Dilşin.

Bu zatlardan başka Bay Âtıfla, Bay Kılıslının birer cetveli dahi vardır. Bu iki zatın cetvelleri şübürlerininkinden daha iyidir; bunlar da bastırılmamıştır.

DİVANIN BİRİNCİ SAHİFESİNİN DIŞINDAKİ YAZI

Divanü Lügat-it-Türkün yazma nüshasının birinci sahifesinin dış yüzünde bir sahifelik bir yazı vardır: Yazı arapçadır. محمد بن احمد خطیب داريا adında birisi tarafından yazılmış olan bu yazı, Divanın Türkmençe ve Kıpçakça olmadığını ve böyle bir

devada bulunanların yanılmış olduklarını söylemektedir.

İşbu yazı üzerine Bay Kilislinin Türkiyat Mecmuasında, sayı 6 da bir yazısı çıkmıştır; oraya bakınız!

DİVANI TERCÜME ETMEK İSTİYENLER VE EDENLER

Benden evvel Divanı Lügati tercüme etmiş olan zatlara sara ile aşağıya doğru yazmayı faydalı buluyorum.

İlk önce Divanı Bay Kilisli Rifat tercüme etmiştir. Kendi mektubunda bildirdiğine göre 22 defter tutan bu tercüme-yi Büyük savaşın sonlarında Maarif Nezaretine 120 liraya satmış. Defterler Nezaretçe telif ve tercüme beyetine verilmiş, oradan da Darülfünun Edebiyat Kütüphanesine konulmuş.

Ankara'da Millî Hükümet kurulduktan iki sene sonra Maarif Vekâletince Divanın tercümesi düşünülmüş; o vakit bu iş Maarif Vekâleti Müsteğarı bulunan rahmetli Samih Rifat Beyle Şair Mehmet Âkif Beye havale edilmiş. Bunun üzerine Kilislinin defterleri İstanbuldan Ankara'ya getirilmiş, nedene bu iş daha ileri gitmeden yâzûstâ kalmış.

Birinci Dil Kurultayından sonra rahmetli Reşit Galip Maarif Vekili iken Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından Divanın tercümesine karar verildi. Verilen kararda Divanın kelimeleri -şimdilik bir cetvelde- endeks halinde toplanıp, tercüme edilerek bastırılacak [+]. Tercüme yapma ve cetvelleme işinin Kilisliye verilmesi kabul edildi.

Arası çok geçmeden fişler Cemiyete gelmeye başladı.

[+] Türk Dili Tetkik Cemiyetinde bu iş konulurken "ben Divanın bir harfi bile bırakılmadan olduğu gibi tercüme edilmesini, sonuna kelime cetveli konulmasını ve acele edilmesini" söylemiştim. Arkadaşlar çoğunlukla yukarıdaki kararı kabul etmişlerdi.

Fişleri gözden geçirerek basılmasına karar vermek üzere Celâl Sâhir (Rahmetli), Ragıp Hulusî, Hâmit Zübeyir ve benden ibaret bir komisyon yapılması kararlaştı. Komisyon, fişleri gözden geçirirken bunlarda bir takım yanlışlıklar ve ivetlemeler gördü. Düzeltilmesi için Bay Kilisliye gönderdi ise de bundan bir netice çıkmadı. Birkaç defa fişler arada gidip geldikten ve birkaç mektup yazıldıktan sonra bu iş te yûzdüştü kaldı.

Kilisliiden sonra Konyalı Bay Âtîf tarafından da Divan tercüme edilmiştir. Bu zat önce cetvel halinde Divanın kelimelerini alıp tercüme etmiş iken Dil Kurumunun ricası üzerine kitabı tam olarak ta tercüme etmiştir, bu tercümeyi gözden geçirmek ve basılması için bir karar vermek üzere kurulmuş olan komisyon bu tercümede de bir takım eksikler ve yanlışlar göreyerek madde madde Bay Âtîfa yazıyor; bu zat kitabı baştan başa gözden geçirerek Kurumun gösterdiği yolda düzeltereği yerde, kendisine yazılan mektuptaki maddeleri ve kelimeleri düzelterek aynı defterdeki eski kelimeleri çizmek ve üzerlerine yazmak suretiyle gelişigüzel bir düzeltme yaparak defterleri Kuruma geri gönderiyor. Bu suretle bu iş te bir netice vermiyor. Bu yanlışlar ve bu eksikler ile işbu tercümenin basılmasına Kurum karar veremiyor.

+

Bu iki tercümeden başka birinci Büyük Millet Meclisinde Van Mebusu bulunan Tevfik Bey adında bir zat dahi Divanı tercüme etmişse de bu tercüme Şûbelerinin yanında daha çok yanlışlığı ve çok eksiklidir.

Maarif Vakâletinden Türk Dili Cemiyetine [+]devredil-

[+] 1932 senesinde yapılmış olan ilk Dil Kurultayında Cemiyetin adı böyle idi. 1936 senesi Kurultayında Türk Dil Kurumu adını almıştır.

miş olan 5 defterden ibaret Kiliselinin Divan tercümesi ve ayrıca fişleri, Bay Âtîfın tercümesi ve Tevfik Beyin defterleri hep Dil Kurumundadır.

Gerek bu tercümeler, gerek bunlara benzer Divan üzerine yazılmış olan bütün vesikalar ayrı bir sandık içerisinde Kurumca saklanmaktadır. Gelecek nesillere bir andaç kalacak olan bu vesikalar her halde değersiz şeyler değildir.

TERCÜMEYE BEN NASIL BAŞLADIM

Divanın iyi bir tercümesi her tarafca ve hele Dil Kurumunca arzu edilip duruyordu. Gerek Kiliseli Bay Rifatın ve gerek Konyalı Bay Âtîfın tercümeleri, yukarıda söylenmiş olan sebepler yüzünden Kurumca begenilmeyerek bastırılmamıştır.

Ara sıra arkadaşlar bu işi benim üzerine almamı söylediler dururlardı. (1937 senesinin sonlarına doğru, Dil Kurumu Genel Sekreteri sayın arkadaşım Bay İbrahim Necmi Dilmen, Divanın tercümesi işini üzerine almaklığım için üsteledi. Bu ağır ve yorucu işe girmek istemiyordum; çok değerli arkadaşımın üstelemesine dayanamadım, Divanın bu halde kalmasına da gönülüm kayıll olmıyordu. "Peki" diyerek işe başladım.

Önce Konyalı Bay Âtîfın tercümesini temel tutarak onun ıslahı çarelerini düşündüm, gördüm ki bu iş yamalıya benziyecekti; bu şekilde düzeltmeye uğraşmaktan ise yeni baştan çevirme işine koyulmayı daha uygun buldum; çünkü Bay Âtîfın 943 sahife tutan defterlerini kelime kelime asıl arapçasıyla karşılaştırmak, yeni yazı ile nasıl yazılacağını kararlaştırmak, vermiş olduğu anlamları kontrol etmek, defterleri değiştirmek,

yeniden yazdırmak gibi işler pek üzücü olacağını -kısa bir
sınama- bana anlattı. Nitekim "yeni yapmak, yamaktan yeğdir"
diye bir atalar sözü vardır.

Artık bu türlü çalışmayı bırakarak yeni baştan Divanı
tercümeye koyuldum. Bay Âtîfın tercümesini bir yana koydum.
Çünkü bu defterlerdeki hata ve noksanların pek azı komisyon
tarafından 26.X.1936 tarihli bir raporla kendisine yazılmış,
tutulacak yol bir program taslağıyla bildirilmışti. Bay Âtîf
buna yanaşmadı [+]. Ben, işte bu söylediğim sebepler yüzünden
tercümeye çok güvenemiyordum.

Sirası gelmişken Bay Âtîfın Divan tercümesindeki yan-
lışlarını ve tuttuğu yolun ne olduğunu yazmayı faydalı bulu-
yorum.

1 - Bay Âtîf Arapça metne çok bağlı kalmak dileğiyle
Türkçe sözlerde -eski tercümelere olduğu gibi- Arapça nahiv-
den ayrılmamış.

2 - Arapça kelimeleri dilimize gevirirken çok kere Lü-
gat kitaplarına bakmak zahmetine katılmadan kafasındaki mana-
yı yeter bulmuş, o yolda yazıp geçmiş. Bu yüzden birçok yan-
lışlıklara düşmüş; halbuki her kelimenin anlamı, her yönden a-
ranıp taranacak, bir kelimenin birkaç manası varsa buraya han-
gisi uygun olduğu düşünülecek idi. Bunların hiç birisi yapılmamıştır.

3 - Asıl yazma nüshayı görmediğinden, yazma ile basma
arasındaki hataların çok kere farkına varmamış.

[+] Bu içten bir yıl sonra Bay Âtîf tercümesinin basılması i-
çin Vekâlete bağ vuruyor, Vekâlet Kurumundan soruyor, Kurum
Vekâlete gerekli olan cevabı vermekle beraber 26.XI.1937 de
bir mektup daha yazarak ilk mektupla göstermiş olduğu yolda
defterlerin ıslahını ve tashihiini istiyor. Bay Âtîf bu se-
fer de bu işi yapmıyor. Mektuplaşma da kesiliyor.

4 - Divanda bulunan Türkçeleri yeni harflere çevirirken yanlışmıştır.

5 - Bazı kelimelerin tercümeleri unutulmuş.

6 - Asıl büyük eksiklik, Divanda örnek olarak getirilmiş bulunan savların, cümlelerin, beyitlerin, parçaların anlamlarında yapılmış. Divan sahibi Keşgarlı Mahmut bu örneklerle mana verirken çok kere manayı gâh kısa kesmiş, gâh uzatmış, gâh ta bütünü uzaklaştırmış, sözün öz anlamını değil, anlamlanması gereken şeklini yazmış.

Bizim Bay Âtîf ta Arapçasında gördüğü bu-uzaklı, yakınlı, eksikli, artıklı- anlamları bulduğu gibi alıp geçmiş. Halbuki bu gibi yerlerde iki türlü tercüme lâzımdı; birincisi kelime, sav, cümle, beyit, parça gibi şeylerin öz anlamları yazılmalı; ikincisi de Arapça izahlar tercüme edilmeli idi. Nitekim biz bu yolda hareket ettik. Böyle yapılmadıkça iş eksik kalacak ve bu kıymetli örneklerin hakiki manaları anlaşılamiyacaktı.

Yine sırası gelmişken Bay Kılıslinin tercümesi hakkında da birkaç söz söylemeyi faydalı buluyorum. Yukarıda Bay Kılıslinin elimizde iki türlü tercümesi bulunduğunu söylemiştim. Birincisi Maarif Vekâletinden bize devredilmiş olan defterlerdir. 5 defterden ibaret olan bu tercüme düz tercümedir. İkincisi rahmetli Keşit Galip zamanında alınmış olan fişlerdir; işbu fişler hususunda Kurumdaki komisyon 8.IV.1933 ve 21.IV.1933 ve 26.IV.1933 te ayrı ayrı üç rapor yazarak suretlerini Bay Kılısliliye yollamıştı. Raporlara verilen cevaplar yeter görülmediğinden işin ydüzüştü kaldığı yukarıda anlatılmıştı.

Bay Kılıslinin Vekâletten bize devredilmiş olan def-

terlerine gelince. Bunlar fiğlerinden daha eksik ve daha do-
zuktur, bundan başka büyük atlamalar da yapılmıştır. Gerek bu
defterlerdeki ve gerek fiğlerdeki Kiliselinin hatalarını dahi
aşağıya doğru birer birer yazıyorum. [+].

1 - Tercümelerin dili çok ağır ve çok karışıktır. Ge-
lecek nesle bunları anlatabilmek için Kiliselinin bu tercümesini
de tercüme etmek lâzım gelecek.

2 - Birçok kelimeler, cümleler, hatta sahifeler tercü-
me edilmeden atlanmış.

3 - Bay Âtîfin yaptığı gibi Bay Kiliseli de çok kere
kafasındaki anlamlara güvenerek lûgat kitabına bakmak lüzumunu
öymemiş.

4 - Yazma nüsha ile basma nüsha arasındaki farkların
birçokları gösterilmemiş.

5 - Kelimelerin nasıl yazılıp, nasıl okunacağı göste-
rilmemiş gibi harske de konulmamıştır.

6 - Tercümeye çok acele edilmiş [++].

7 - Yazma nüshadaki esaslı hatalar düzeltilmemiş.

8 - Bay Âtîfin yaptığı gibi bu da -Divanda örnek ola-
rak getirilmiş bulunan-cümle, beyit, sav, parça gibi şeylerin öz

[+] Bay Kiliselinin bir mektubunda "bu defterlerin kendi def-
terleri olmayıp Maarif Vekaletince Rahmetli Samih Rifat
zamanında birisi tarafından asıl defterlerden yanlış çe-
kilmiş olan kopyeler bulunduğu" yazılmaktadır.

[++] Elimizde bulunan 18.IV.1939 tarihli bir mektubunda Bay Ki-
liseli şöyle demektedir. "Gelelim tercümeğe: Kitap basılıp
bitti, Tercüme etmek istedim, alelacele bir tercüme ettim
ve zaten âdetim de kyedir. Tercüme ettiğim kitapları o
yolda tercüme ederim. Bir kere sür'atle tercüme eder, ki-
tabı bitiririm; hatta yanlış mı yaptım, doğru mu yaptım
onu düşünmem. Bence bir kitap tercümesi bir makale yazmak
gibidir. Eğer bir makale bir oturuşta yazılırsa sözlerin
inisiyemi ve münasebeti muhafaza edilmiş olur. Fikirler uy-
sun diğer, meclis değiştirse o muvazene kalmaz".

anlamalarını yazmayıp Arapça metinde ne buldu ise onu tercüme edip geçmiş.

Bununla beraber bu iki zatın bu yoldaki emekleri saygı ile anılmaya değer, hele Bay Kilislinin ulusal kültürümüze olan hizmetleri hiç bir zaman unutulmaz [+].

Ben bu iki zatın tercümelerini esas tutmadım, kopye etmedim. Yukarıda söylediğim sebepler buna engeldi. Ara sıra şüphelendiğim yerlere baktım, baktım ama hiç bir zaman sözlerini incelemeyen almadım. Çünkü almak doğru değildi. Güvenemiyordum.

Nesil ki Şirazlı Şair Hafızın Divanı önce Süruri ve Şemî taraflarından tercüme edilmişti, Südf geldi bu iki tercüme-yi de beyanmedi, yeniden bir tercüme yaptı ve kitabının kenarına -yerine göre- رَدِّ سُرُورِي veya رَدِّ سُرُورِي yahut تَأْصِيفِ رَدِّ سُرُورِي diye işaret vermiştir. Ben böyle yapmadım; buna lüzum da yoktu [++]. Her üç tercüme de Dil Kurumunda saklanmaktadır. İstiyen gelip görebilir.

Ben bu tercüme işi için 3 buçuk seneden beri -yaz ayları dış olmak üzere- hergün dört, beş saat çalışmaktayım, daha bir sene çalışmak lâzımgeliyor. Kurumdaki arkadaşların ve bu işle ilgilenen, çalışma işini yakından gören zatların gözleri önünde yapılmakta olan bu işin ne kadar güç, ne kadar yorucu olduğu herkesçe tasdik edilmektedir.

+

[+] Yazdığı kitaplardan başka kendi aracılığıyla basılmış olan Divanı Lügat-it-Türk, İbnü Mühenna Lügati, Elkavaninül Külliye, Kadı Bürhaneddin Tarihi, Ferhenknamei Sadi, Kitabı Dede Korkut, Evliya Çelebi Seyahatnamesinin yedinci ve sekizinci ciltleri gibi paha biçilmiyecek eserler hocamızın adını her zaman saygı ile andıracaktır.

[++] Nitekim خيام'ın rübaiyatı da ayrı ayrı üç zat tarafından dilimize tercüme edilmiştir.

TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRKLERİN DİVANU LŪGAT-İT-TÜRK İLE İLGİLENMELERİ

Divanı LŪgat-it-Türk Türkiye dışındaki Türkleri de ilgilendirmiştir. Sovyetler Akademisinin Azerbaycan Kolu, 6 yıl önce bir Komisyon kurarak Başkanlığına Halit Sait adında birini getirmiş ve işe başlamış. Komisyon bir program yapmış, bir de rapor yazarak bastırmış.

Bu raporda Komisyon Divandan bir takım örnekler almış [+]. Lâtin harfleriyle yazılmış olan bu örneklerin yazılışının yanlış olduğu görüldüyordu. Kelimeler Hakanîye Türkçesine göre -eski Kaşgar dilince- yazılacağı yerde bugünkü Türkistan halkının şehirleri söyleyişine göre yazılmıştı.

Bu rapordan sonra Azerbaycanda başlanmış olan bu işin ne olduğunu, neler yapıldığını bir türlü öğrenemedik.

DİVANU TERCÜMESİ İŞİNDE BİZİM TUTTUĞU OLDUĞUMUZ YOL

Divanı tercüme ederken tutmuş olduğumuz yolu aşağıya doğru yazıyorum:

A) Kelimeleri önce eski Arap harfiyle, sonra yeni Türk harfleriyle yazdık; bu, biraz işi uzatmış ise de her halde yapılan şeyin iyi olmasına yardım etmiştir, çünkü bizim yanlış okunmuş olabileceğimiz kelimelerin, yanlarında arapça şekillerinin de bulunması, ilerde yapılacak olan düzeltmelere ve araştırmalara esas olacaktır.

B) İbare arasında Kaşgarlının örnek olarak getirmiş olduğu birçok sav, beyit, parça gibi şeyleri de önce Arap harfleriyle, sonra da yeni harflerle yazdık, bunu yazarken yukarıdaki düşünceyi göttük.

7 Bu rapor Akademinin Azerbaycan Kolunun çalışmaları adındaki Berrinin 31 inci sayısında çıkmıştı.

C) Bu işler yapıldıktan sonra kelimeler veya örneklerin anlamlarına geçtik.

D) Yukarılarda sırası geçtiğinde söylemiş olduğumuz üzere Divandaki savların, beyitlerin ve hele parçaların çok kez kendi öz anlamları verilmeyip, dolayısıyla olan anlamları verilmiş olduğundan bu gibi gayeler üzerindeki araştırmaları kolaylaştırmak ve bunlardaki bir kelimenin hangi manaya geldiğini göstermek düşünceleriyle biz ilk önce -kendi anladığımızı göre- bunların kelime kelime manalarını yazdık, ondan sonra da Arapça metinlerin manalarını köşeli tırnak içerisinde gösterdik.

Tercümemiz okunurken görüleceği üzere bu iki mana arasında bazı kere çok büyük farklar vardır.

E) Divandaki yanlışları iki kısma ayırdık. Birincisi, yazma nüshadaki yanlışlar, ikincisi, basma nüshadaki yanlışlar.

Yazma nüshadaki hatalar, asıl Kaşgarlı Mahmutun el yazısıyla yazılmış olan nüshada olmayıp Şanlı Mehmedin Türkçe Bilmemesinden ve yanlış okunmuş olmasından ileri gelmiş olsa gerektir.

Elde yazma bir ikinci nüsha daha bulunmadığından karşılaştırmak ta kabil olamadı. Bu gibi çetrefil ve güç yanlışların düzeltilmesi işi bizi çok yormuştur. Kitap okunurken hatiyelerde bunlar görülecektir. Bununla beraber bu hataları ve bu düzeltmeleri ayrıca bir risalede toplamak istiyoruz, olur ki biz de yanlışlığa düşmüş olabiliriz.

Elimizde nüshayı yazan zatın Arapça ibarelerde ve i-raplarda yapmış olduğu hataların ancak bizi ilgilendirenlerini düzelttik. Öbürlerini bıraktık. Çünkü biz işimize yarayacak olanları almadık.

Biz bu düzeltmelerde en çok manayı ve Türkçe kelimeyi bozacak olanları göz önüne aldık.

F) Bir kelimeyi , bir cümleyi veya herhangi bir

örneği eski harflerden yeni Türk harflerine çevirirken önce basma nüshayı göz önüne aldık. Yazma nüsha ile aralarında fark varsa bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıkarak orada anlattık.

G) Kelimelerin yeni harflerle yazılığında en çok eski Doğu Türkçesini ve Uygur Lehçesini ele aldık. Bizdeki Uygur ve Doğu kaynaklarıyla bir kelimenin nasıl yazılacağını kararlaştıramadıkça Radloff'a ve Brockelmann'a bağ vurduk. Bunlarda aradığımız yoksa, yahut bunlar bizi inandırıp kandıramıyorsa Anadolu'daki kullanımı kabul ettik. Başka türlü yapılacak bir şey tutulacak bir yol yoktu sanırım.

H) Radloff'a veya Brockelmann'a bir kelimenin okunuşunda uzlaşmazsak, onları yanlış görürsek sahifenin altına çıkarak işi anlatmaya çalıştık.

I) Arap harfleriyle yazılmış olan Türkçe kelimeleri yeni yazı ile yazarken birkaç harf kabulü zorluğu şiddetle kendisini gösterdi; bunu yapmasaydık tercümeden beklenen faydanın büyük bir kısmı kaybolur, iş te ilmi olmaktan çıkardı.

Kabul ettiğimiz harfler şunlardır :

ج = ng (Eski nuna benzer kâf)

ب = dh

ف = w

س = é (Sezmek, etmek kelimelerindeki é'ler gibi)

خ = k

J) Kelime veya kelimenin anlamını düzeltirken, yahut ta bir düşünceyi bildirmek isterken biz bir yıldız işaretiyle sahifenin altına çıktık. Orada "cilt + sahife + satır +" diye gösterdik. Bu gösterilen cilt, sahife, satır gibi şeyler basma nüshaların cildi, sahifesi ve satırıdır. Bunu böyle yapmak zorunda idik. Çünkü bizim bastırmaakta olduğumuz tercüme basılıp bitmemişti. O düzeltmelerde okuyucunun basılmamış olan

bir yere bakmasını istiyemezdik. Bir yandan birinci cilt basılırken, bir yandan da üçüncü cildin tercümesine çalışılıyordu.

TÜRKÇECİLİK HAREKETLERİ

ve

SONSÖZ

Orhon ve Yenisey (Yeniçay) anıtlarından evvelki devirleri bilmiyoruz, bu anıtlardan o çağlarda Türk Dilinin oldukça gelişmiş, olgun bir durum almış bulunduğunu öğreniyoruz; Türk Dili kendi yapısı içerisinde kendi kökünden aldığı hızla yürümekte iken Hintten gelen uysal ve uslu Buda Dini Türk kültürü ve Türk Dili için bir korku doğurmuştu.

Bu dine karşı "Buda Dini bize yaramaz, bizim yaşayışımıza, bizim göreneklerimize uygun değildir; bu din bizi uyuturur" diye Buda tapıncıklarını yaktıran Türk Büyükleri çıkmış. Bu yüzden Budalık Türklüğe çok ziyan verememişti.

Savuşturulmuş gibi görünen bu fırtınadan sonra Batıdan daha sert ve daha yıkıcı yeni bir fırtına gelmiştir. Arap fırtınası.

Bu kasırga pek ezici ve öldürücü oldu. İslâm tarihçilerinin de anlattıklarına göre "Türklerin tapıncakları yıkıldı. Bilginleri öldürüldü. Kitapları yakıldı" [+]. İslâmlığa pek büyük hizmetler yapmış olan Oğın Türkçe bir kitap okuduğu için ölüm cezasına çarptı. Böylelikle Türk kültürüne ve Türk Diline korkunç bir yumruk indirilmiş oldu. Herkes Arap gibi konuşmaya, Arap gibi düşünmeye zorlanıyordu. Artık Türk Dili karışıyordu, bozuluyordu.

Birçok Türk Hükümetlerinde bilgi dili Arapça, Hükümet dili Farsça idi. Karaman Oğlu Mehmet Bey "Türk Dili Ölüyor"

[+] Uyguristanda nasıl insan kırımı yapıldığını, tapıncakların nasıl yıkıldığını Kagarlı kitabında anlatmaktadır.

diye bağırdı, Hükümetten Farsçayı attı, yerine Türkçeyi koydu.

Az sonra Doğuda da Türkçecilik hareketleri başladı.

Mir Ali Şir Nevai Türkçenin Farsçadan yüksek ve geniş olduğunu göstermek için *معاينة الفستين* nini yazdı.

Bundan sonra uzun zaman Türkçe işi unutuldu. Her okuyan Arap gibi okumaya, Fars gibi söylemeye çalıştı. Osman Oğulları bu işe hiç el sürmediler, bunlar Türkü unuttukları gibi Türkçeyi de unuttular.

Yalnız Osmanlı idaresinin son yıllarında dil hareketi de Türkçülükle beraber başladı.

Her zaman adlarını saygı ile anacağımız Vefik Paşa, Ahmet Mithat, Necip Âsım, Velet Çelebi gibi zatlar bu işin öncüsü oldular [+].

Meşrutiyetten sonra Türkçecilik kuvvetlendi. Türk Yurdu Mecmuesiyle Türk Ocakları Türkçülüğü ve Türkçeciliği iletmeğe çalışıyordu.

Türk Dili üzerine esaslı çalışmalar Cumhuriyetten sonra başlamıştır. 18.II.1929 tarihinde -o vakit Başvekil bulunan- Büyüğüümüz ve Cumhuriyetimizin İSMET İNÖNÜ'nün yüksek Başkanlığında bir toplanma yapılmış, toplanma sayın İSMET İNÖNÜ'nün öz Türkçe bir söyleviyle açılarak Türkçe için yani bir lûgat kitabı yapılmasına, Türkçenin her anlamı sevillebilecek bir hale getirilmesine ve bu işlerle çalışmak üzere Dil Encümeni'nin kurulmasına karar verilmiş; Türkiye asırlardan beri unutulmuş olduğu ilk zaferi kazandıran milletin göz bebeği sevgili Cumhuriyetimizin Sevgili Reisi, yine asırlardan beri unutulmuş olan Türk Dilini yükseltmek yollarını göstermişti.

26.IX.1933 te Büyük Kurtarıcı ATATÜRK'ün yüksek korumalarıyla açılan Dil Kurultayından sonra bu işe daha büyük bir hız verilmiştir. İşte bu tercüme işbu hızdan doğmuştur.

SÖNSÖZ: Divanın tercümesi yalnız Arapça ve yalnız Türk-

[+] O vaktin Osmanlı yazarları bunlara "Vavlı Türk"lerlerdi.

çe bilmekle yapılır şeylerden değildir. Bu iş için bilimsel gereken şeyler şunlardır:

- 1 - Arapçayı ve Arapçanın Dil kurallarını iyi bilmek,
- 2 - Türkçeyi, Türkçenin Doğu, Batı diyalektlerini, bunların eski ve yeni şekillerini yakından tanımak,
- 3 - Birçok eski ve yeni kitaplara sahip olmak,
- 4 - Rusça, Almanca gibi dilleri bilmek,
- 5 - Acele etmemek, dikkatli ve sabırlı olmak,
- 6 - Türkçe ile yıllarca ve çok uğraşmış bulunmak
- 7 - Bunların hepsinden ziyade bu yolda aşk ve sevgi sahibi olmak.

Ben yalnız olsaydım, Dil Kurumundaki zengin kütüphane-
den faydalanmasaydım, Dil Kurumu ayları içerisinde her zaman
kendilerinden faydalandığım değerli arkadaşlarım ve hele Doğu
Türkçesini ve Rusçaya çok iyi bilen kardeşim Bay Abdülkadir
inan olmasaydı; otuz beş yıldan beri Türkçe ile uğraşmasaydım,
bunları severek, özenerek yapmasaydım bu işi bu kadar iyi be-
garamazdım.

Bununla beraber hiç bir zaman "Bu tercümenin çâşmıya-
cak kadar doğru olduğunu" dâva edemem. Her halde ben de yanıl-
mışumdır; benim de iyi görmediğim, iyi düşünemediğim yerler
olmuştur.Yeter ki yanlışlarım niyetimin iyiliğine bağışlansın.

Ben bu hususta, hiç bir şey yapmamış bile olsam, şim-
diye değin kimsenin düzeltmediği ve düzeltmediği -asıl yazma
nüshadaki çetrefil- yanlışları düzeltmiş olmam; cümle, sav, be-
yit, parça gibi şeylerin öz anlamlarını uğraşıp bulmam, Kita-
ba dördüncü cilt olmak üzere bir kelime cetveli yapmam yine
bir iştir.

Divanü Lügat-it-Türk bir hazinedir; onun üzerinde üç,
beş kişinin çalışması yeterli değildir. Divanın üzerinde yüz-
lerce kişi çalışacak ve her çalışkan yeni bir cevher bulacak-
tır.

BESİM ATALAY

DİVANÜ LÛGAT-İT-TÛRK
TERCÜMESİ

I

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ

ADIYLA

Her türlü öğüş, büyük iyilikler, güzel işler sahibi olan Tanrı adı içindir. Halkın en uz dillisi bitkin, en ağlamı gürük olduğu bir zamanda Tanrı, Cebrail'i açık anlatış ve her yönünü bildiriş ile Muhammed'e - içerisinde haramı, helâli anlatan - Kur'an'ı gönderdi; böylelikle öz yolu belli etti; belge ve kılavuz koydu. Tanrının yarlıgaması onun ve onun yararlıklılı çoluğu çocuğu üzerine olsun; büyük esenlikler versin.

İmdi, bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmud der ki : "Tanrının devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğumu ve onların mülkleri üzerinde göklerin bütün teğrelerini döndürmüş; bulduğumu gördüm[+]. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay kıldı. Zamanımızın haklarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalıştı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştiirdi; bu kimseleri kötülerin -ayak takımının- gerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı

[+] O çağın "güneşbatmaz İmparatorluğu" demektir. B.İ.

olana dögen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Dardını dinletebilmek ve Türklerin gönlünü almak için onların dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktur. Bir kimsa kendi takımından ayrılıp ta onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamla birlikte başkaları da sığınabilir".

Andiçerek söylüyorum, ben, Buharano - sözüne güvenilir - imamlarının birinden ve başkaca Nisaburlu bir imamdan öğittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki Yalavacı - mız kıyamet belgelerini, âhir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada "Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır" buyurmuştur.

Bu söz (hadis) doğru ise - sorgusu kendilerinin üzerine olsun - Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vâcib) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu emreder.

Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılcı en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarhlarını, gölleri baştan başa doladım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belliyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben onları en iyi surette sıralamış, en iyi bir düzenle düzenlemişimdir.

Bana soneuz bir ün, bitmez, tükenmez bir azık olsun diye şu kitabımı - Tanrıya sığınarak - دیوان القاسم التركي Divanü Lûgatittürki "Türk Dilleri Kamusu" adını vererek yazdım.

Kuteal Yalavaç postunda oturan, Hâşim soyundan, Abbas oğullarından imam Dulunan ulumuz, efendimiz أبو القاسم عبد الله Ebûl Kasım Abdullah katına armağan ettik ki imanı olanların Beyi ve Tanrının Halifesi olan محمد المقتدى بأمر الله Muhammedül

Muktedî biemrillâh'ın oğludur. Tanrı onun durumunu sürekli yücelikte, sarûnû rahat ve gönçlük iğerisinde uzun eyliye; onun egemenlik temellerini - büyüklük koşucuları meydanında - koşar durur bir yükseklkte yerleştiresin; buyruklarını, Âdem oğulları onun cömertliğı bolluğunda yaşayıp duracak bir iyilikte - yıldızlarla yaşar bir kutlulukta, oku saplanır bir yenseltide, utku yüceliğı kendisinden ayrılmıyan bir dost ile tepelenmiş, horlukla düşüp kalmış bir duşman karşısında - yükseltsin; gölgesini, kudretini, iyiliğini, görklüğünü, başarığını müslömanlar üzerinden eksik etmesin.

+ +
+

Ben bu kitabı hikmet, seci', atalar sözü, şiir, recez, nesir gibi şeylerle süsliyerek hacc harfleri sırasınca tertip ettim. İrdemen onu yerinde bulsun, arıyan sırasınca arasın diye her kelimeyi yerli yerine koydum; derinliklerini alana çıkardım; katılıklarını yumşattım. Yıllarca birçok güçlüklere göğüs gerdim. Bu lûgat kitabını (Sözlük) baştan sonuna dek sekiz ayrımda topladım.

- Birincisi : Hemze kitabı. Tanrının kitabı ile uğurlanmak için ben kitabıma hemze ile başladım.
- İkincisi : Salım kitabı.
- Üçüncüsü : Muzaaf kitabı.
- Dördüncüsü : Misal kitabı.
- Beşincisi : Üçlüler kitabı.
- Altıncısı : Dörtlüler kitabı.
- Yedincisi : Gunne kitabı.

Sekizincisi: İki harekesiz harfin birleşmesi kitabı(+).

Her kitabı isimler ve fiiller olmak üzere ikiye ayırdım. İsimleri fiillerden önce yazdım; arkasından fiilleri getirdim. Herbirini kendi sırasına göre ayrımlara ayırdım. Öne hangisi gelmek gerekse onu öne, ikinci derecede gelmesi gerekli olanı sona koydum. Herkesin bilmesi kolay olsun için kitapta ve bölümlerde - ad olarak Arap dilince olan - istisnaları aldım.

Türk dili ile Arap dilinin atbaşı beraber yürüdükleri bilinsin diye Halil'in "کتاب العین" Kitabül'ayn"ında yaptığı gibi, kullanılmakta olan kelimelerle bırakılmış bulunan kelimeleri bu kitapta birlikte yazmak, arasına, yüreğine doğar dururdu. Çünkü böyle yapmak daha derli toplu bir iş olurdu. Lâkin benim tuttuğum yol, daha doğrudur; çünkü bu yolda, kelimeleri bulmak daha kolaydır ve herkes bu yolu daha çok sever. Bunun

-
- {+} 1- Bir kelimede henze bulunursa "هـوز" mehumuz" denir.
- 2- Bir kelimede harf-i illet denen "أ و ی" harflerinden birisi ve aynı cinsten yan yana iki harf bulunmazsa ona "سالم" denir.
- 3- Bir kelimede aynı cinsten iki harf yan yana gelir, birinci harf sakin, ikincisi harekeli olursa "مضاعف" muzaaf" denir.
- 4- Kelimenin ilk harfi harf-i illetten biri olursa "مثال" misal" denir.
- 5- İki harfli olan kelimelere "ثنائي" sünâi", üç harfli olanlara "ثلاثي" sülâi", dört harfli olanlara "رباعي" rubâi", beş harfliyelere "خامسي" humesi", altı harfliyelere "سداسي" südâsi" denir.
- 6- Kendisinde genizden gelen bir harf bulunan kelimeye "غنة" gunne"li denir.
- 7- Boğazdan çıkan harflere "حروف الحلق" hurufu halk" adı verilir ki "boğaz harfleri" demektir. B.A.

içindir ki sözü kısa tutmak dileğiyle kullanılmıyan kelimeleri bıraktım.

Halil'in tuttuğu yolun Türkçede dahi gider yol olduğunu gösterebilmek için şu kullanılan ve kullanılmıyan suretleri yazdım :

أَرِيْقْ	arık	İrmek	Kullanılan
أَكْرُ	akur	Ahır	Kullanılan
كَارُ	kar	Kar	Kullanılan
كَارَا	kara	Kara	Kullanılan
رَاكَا	raka	Raka	Bırakılan
رَاكِي	rak (Fazlalık bildiren edat)		Kullanılan
أَزِيْقْ	azık	Azık	Kullanılan
أَكُزُ	akuz	Akuz	Bırakılan
كُزِي	kuzu	Kuzu	Kullanılan
كِيْزِي	kız	Kız	Kullanılan
زِيْكِي	zıkı	Zıkı	Bırakılan
زِيْكُ	zık	Zık	Bırakılan

"Adım, yürüyüşü gösterir" derler; dört ve daha ziyade harfli olanlar da bununla ölçülebilir.

Ben işi yegnitmek ve kitabı kısaltmak için bu yolu tuttum. Benden önce kimsenin yapmamış olduğu bir sıralayışla ve kimsenin düşünmemiş olduğu bir düzenle işi açıklattım. Bildirdiğim sebeplerle telif edilen şey, uyulacak yolda olsun, tasnif edilen nesne, kılavuz tutulmaya değeri bulunsun diye bir takım kurallar, yeniden yeniyse ölçüler koydum. İlerlemek isteyenlere, doğru yolu göstereşin, geniş bir yol olsun, yükselmek dileyenlere bir merdiven bulunsun diye bu şekilde yaptım. Türklerin her boyu dilinden - kendisinden kelimeler çıkan - kökler aldım; çünkü uzun bir sözü kısaltmakta fayda vardır.

Kitapta Türklerin görgülerini, bilgilerini göstermek için söyledikleri şiir tanıklarını serpiştirdim. Kaygılı ve ya zevinçli günlerinde yüksek düşüncelerle söylenmiş olan şav-ları da aldım. Onları ilk söyleyenler sonrakilere, bunlar la daha sonrakilere bildirmişlerdir. Bunlarla beraber kitapta bir-çok önemli kelimeler topladım; böylelikle kitap, aralıkta son kerteyle, güzellikte son yüksekliği buldu. Gönül bağlanmış oldu-ğum şu işde Tanrıdan yardım isterim. Her türlü güç, kuvvet an-cak ona güvenmektedir. O, bize elverir ve ne güzel inançtır.

+ +
+

TÜRK SÖZLERİ, KENDİLERİYLE KURULAN HARFLER ÜZERİNE SÖZ

Bütün Türk dillerinde kullanılan harfler onsekiz -
dir. Türk yazısı bu harflerle yazılır. Harfler şunlardır :

(احوك . لف . سح . سزق . بذر . شتيا)

ا	ح	ك	ل	س	ز	ق	ب	ذ	ش	ت	يا
ا	ف	خ	و	ص	د	د	ع	ح	ر	ش	ت
ا	ن	س	ب	ج	ر	ش	ت	ل			

Arapçada bu harflerin karşılığı (ا . ب . ت . ث . ج . د . ذ)
dir. Yazılığta yeri olmayan, fakat söylenişte gerekli bulunan-
kötten sayılmıyan - yedi harf daha vardır. Türk dilleri bunlar-
sız olamaz. Bu harfler sert (ب = p), kâfâ benzer Arap (ك = c)
si ki bu harf Türkçede az bulunur, çıkacağı (ن = z) ile (ش = ş)

arasında bulunan (ج = j), Arapçada dahi bulunan (ف = f), noktalı (غ = g), (ق = k) ile (ك = k) arasındaki yumşak kâf "g" ve (ن = n)ye benzeyen (نڭ = ng) harfleridir.

Bu harfleri, Türk olmıyanlar söylemekte güçlük çekerler. Bu, kökten olmıyan, yedi harf, kökten olan harfler biçiminde yazılır; yalnız bunlara nokta konularak tanılır. Hiçbir Türk boyu dilinde ث harfi yoktur. Bunun gibi " الحياق " harflerinden olan (ص, ض, ط, ظ) harfleri dahi yoktur. Boğaz harflerinden olan (ع, ه, ح) harfleri de bulunmaz; her ne kadar "baykuş"a " أوهي ühi " denilmekte ise de öz kelime - Kıpçak diyeliğinde olduğu gibi - "ügi" dir. "Çakmak" anlamına gelen " جها " kelimesi Kençek dilince'dir. Bu dil arı değildir; göz ağrısı için "أز" derler ise de bu da arı değildir.

Bundanbaska ا harfi duraklamak için kelimelerin sonuna gelir; nitelik şahini çağırarak için "أنا, تاه tah", tayı çağırarak için "أنا, تاه tah" kurrih kurrih " derler; fakat bir şey anlatmak için söylenen sözlerde (ه = h) yoktur. خ Xutan dilinde bu harf bulunur; çünkü bu dilde Hint dillerinin izi görülmektedir. Kençek dilinde dahi ا harfi bulunursa da bu dil iyi bir Türkçe değildir. ث harfi yazılmak gerekirse onu Türk (د = dh) si gibi yazmalıdır ve üzerine nokta koymalıdır. (ص) harfi de (س = s) gibi yazılarak nokta konur. (ه, ع, ح) harfleri noktalı خ gibi yazılır ve üzerlerine bir belge konularak bilinir; çünkü bu harfler yalnız Arap dilinde bulunur. Bunlar Türk dilince yazılmak istenildiğinde, yine eski kalıplarında yazılıp nokta ve belge ile ayırt edilir. Türk harflerinin hepsi

[+] Bu kelime yazma nüshada yukarıdaki şekilde ise de, basmada "أنا" şeklindedir. B.A.

[++] Bugün Anadoluda sıpaya "kri" derler; sıpa çağırılırken "kri kri" denir. B.A.

şu biçimde toplu olarak yazılabilir :

مصنوع صفتی صیغہ
وہی صیغہ

Türk yazısının yazılışında kural - söylenişte yeri olmamakla beraber - her üstün bir (ا = elif), her ötre bir (و = vav), her esre bir (ی = ya) ile gösterilir. Bunun Arapçada örneği مَنَا أَبُوكَ وَرَأَيْتَ أَبَاكَ (أَخ، أَب، وَأَمْرًا بِأَبَاكَ) denir. Bunları yazarken hareke için bir harf ziyade edersin. Kaşgardan Yukarıçin'e dek, çepçevre bütün Türk ülkelerinde Hakanların ve Sultanların yarlığları, mektupları -eskiden beri- bu yazı ile yazılmıştır.

Türk sözlerinde " اِنْمَالَة imâlâ", " اِشْبَاعْ işba", üç hareke ile " اِشْمَامْ işmam" [+]rekiklik, " اِشْمَانْ gunne", geniz harfi, iki sakinin bir arada toplanması, (ك = k) ile (ح = c)nin birleşmesi, (ب = b) harfinin (م = m) ile, (ن = n) harfinin (ل = l) ile değişmesi gibi haller bulunur. Yeri geldikçe bunlar bildirilecektir.

+ +
+

FİLLERDEN TÜREYEN İSİMLER ÜZERİNE SÖZ

İsimler iki türdür : Aslında isim olarak kurulmuş olan isimler, türetme yoluyla elde edilmiş olan isimler. Fi-

[+] "imâlâ", harfi çekmek, uzatmak demektir. "işba" harfi kalın ahenkle söylenektir. "işmam", harfi ince ahenkle söylenektir, "büz, él" kelimelerinde olduğu gibi. B.A.

"Kısa mızrak" demek olan " كَقْتْ kaqt" kelimesindeki ت gibi; bu kelime " كَقْدِي kaqdi" sözünden çıkmıştır.

Çamaşır demek olan " كَدَتْ kedhüt" kelimesindeki ت dahi böyledir. Bu söz, " كَدْتِي kedhti" kelimesinden alınmıştır, "giydi" demektir.

ج

"Çörek" demek olan " كَمَعَج kemeç" kelimesindeki ج gibi. Küle ve küle benzer şeylere bir nesne gömüldüğünde kullanılan " كَمَدِي kemedi" fiilinden alınmıştır, "gömdü" demektir.

" Sewing" kelimesi جe böyledir, " سَوَيْدِي sewidi" sözünden alınmıştır.

ش

Kendisinde bilirlilik sıfatı bulunan adama denilen " بِلِيْش bilig" kelimesindeki ش gibi. Bu kelime " بِلْدِي bildi" fiilinden alınmıştır.

Uğraşmak ve savaşmak demek olan " اُوْرُش uruş", " تَقْش tokuş" kelimelerindeki ش harfi de böyledir " اُوْرْدِي urdi", " تَقْبِيدِي tokidi" sözlerinden alınmıştır.

ع

ع için üç hal vardır :

A- Fiillere gelerek onları isim sırasına koyar .
Temiz bir şeye " اَرِغ arig" denir ki " اَرْدِي ardi" sözünden alınmıştır. Kuru bir nesneye " قُرُغ kurug" denir; " قُرْدِي kuradi"

sözünden alınmıştır.

B- "Kök-İsim"lerin sonuna gelerek yer ismi yapar :
" yaylağ" sözü gibi; "yaz" demek olan " ياي" sözünden alınmıştır. Yine böyle kışlanacak yere " قشلاغ" kışlağ" denir; bu da " قش" kış" sözünden gelmiş ve sonuna bir غ harfi getirilmiştir. Bu kelimelere mekân anlamını, sonlarına eklenen غ harfi getirmiştir [+]

C- غ harfi fiillere gelir, lâkin kendisinden sonra bir (و =u,ü) bulunur. Bütün Türk dillerinde kural böyledir. Fiil, bu şekilde dahi isim olur ve kendisiyle bir iş yapılan aygıt manasına gelir. " بىغۇ" bıçgu" gibi; " بىچىدى" fiilinden alınmıştır. Kendisiyle bir şeye vurulan nesne için " ارغونتاغ" urgu nang" denir ki " أردى" urdu" sözünden gelmiştir.

" يۇڭك" yumşak kâf", bu harf bazı kere غ harfinin yerini tutar; " كىشك" kesgü nang" sözünde olduğu gibi ki " kescek nesne" demektir.

Kendisiyle bir şey savrulacak aygıt demek olan " افرۇسك" awruskü" sözü de böyledir; " افرۇسدى" awrusdı" den alınmıştır, "savurdu" demektir.

Bundan başka kendisinde inşâle ve rekiklik olmayan - tok, kalın söylenen - fiillere gelir. ل harfi bunun zıddına - dır. Türkçede kelimelerin sonuna gelen ك ve غ harfleri Arapça kelimelerin önüne gelen - نخل ve نخل kelimelerindeki - ف harfi gibidir. نخل ve نخل kelimeleri "orak" ve "elâk" anlamlarındadır. Bir şey savrulacak aygıt anlamına gelen كىلف kelimesi de böyledir.

Öğuzlar غ ve ك yerine (الف =a,e), (و =u,ü) yerine de - bu manada - س veya س getirirler. Aşağı biçecek nesneye " سفاغ

[+] Kaşgarlı Mahmud, burada, ufak bir yanlış yapımıştır. " قشلاغ" kelimelerindeki mekân anlamı غ harfinden gelmiştir, " yaylağ" ekinden gelmiştir; " yaylak, kışlak, tarağlak, suğla, tuzla" kelimelerinde olduğu gibi. B.A.

أونك yığaç bıçası neng" ve odun kesecek baltaya "اونك
otung kesesi baldu" derler.

Zaman ismi, mekân ismi, masdar hep bu kurallar ü-
zerine kurulmuştur. Hakanlı Türkleriyle Öbür Türkler, Oğuz Türk-
menleriyle başkaları arasında bir ayrılık vardır ki bu, değiş-
mez bir öğıüdü. Yakında birçok yerlerde bunun üzerine söz ge-
lecektir, Yüce Tanrı dilerse ...

ق K

"سَرَاق" sağ taradı" sözünden gelmiş olan "سَرَاق
targak" kelimesindeki ق harfi gibi.

"أُتُ أُرْدَى" ot ordı" sözünden alınan "أُتُ أُرْدَى
kelimesindeki ق harfi de böyledir. "Orgak" orak demektir; أُرْدَى
ot ordı" ot kesti demektir[+]

ك K "sert kâf"

Kesilmiş bir parça nesneye "كَاكُ نَانِكُ" kesek neng"
denir; "كَاكُ نَانِكُ" sözünden alınmıştır.

"Bürgü" anlamına gelen "عُشُكُ" kelimesi de söy-
ledir; "عُشُكُ" sözünden alınmıştır, "örttü, bürüdü" demek-
tir..

ك K "yumuşak kâf"

"تِيرِيدَى" tirildi" sözünden alınan "تِيرِيدَى" ke-
limesi gibi.

[3] Brockelmann, bu kelimeleri "ardı, urgak" şeklinde yazmışsa
da kuzay söyleyişini almıştır. Doğu Türklerince "ordı, orgak"
şekilleri kullanılmaktadır. Türkçemizde yaşayan "orak" keli-
mesi de buna tanıktır. Bak. Rad. I, 1061.

Bundan başka Kaşgarlı burada ufak bir yanlışta dahi yapmış
olsa gerektir. Çünkü "targak" ve "orgak" kelimelerinde ziya-
da kılınmış olan harf yalnız ق değil "gak" tır. B.A.

"اؤلدى" öldi "sözünden alınan "اولدۇ" ölüğ" kelimesindeki ل de böyledir.

ل

"بىغىل يەر" sözüdeki ل gibi ki "yarılmış, yarık yer" anlamınadır; bir şey kesildiği zaman söylenen "بىغىلدى نەڭ" sözüden alınmıştır.

"Alaca bir nesne" demek olan "تارغىل" targıl" kelimesi de böyledir; "تارلدى" tarıldı" sözüden alınmıştır; bir nesnenin başka bir nesne içine dağılmış olmasına, akla karanın birbirine karışmasına denir [+]

م

"Döşek, yaygı, sergi" demek olan "يادۇم" yadım" kelimesindeki م gibi; "دۆشەدى" demek olan "يادۇتى" yadıtı" sözünden alınmıştır.

"Bir dilim kavun" demek olan "بىر بىچىم كەۋەن" bir biçim keven" sözüdeki بىچىم kelimesinde bulunan م gibi; "kesti" demek olan "بىچىدى" biçdi" sözüden alınmıştır.

ن

"Sel" anlamına gelen "اۋىن" avın" kelimesindeki ن gibi; "سۇ ئاۋدى" suv akdı" sözüden gelmiştir.

"Toprak yığını" demek olan "يېغىن شېراق" yığın toprak" sözüdeki يېغىن kelimesinin ن si gibi ki "شېراق يېدى" toprak yağdı" sözüden alınmıştır.

[+] Kaşgarlı: Kuvud, burada, yine ufak bir unutkanlık yapmış; çünkü بىغىل ve تارغىل kelimelerinde köke eklenen şey, yalnız ل değil, ن ekidir. B.A.

Bu harfin, yanında, ne demek olduğunu bildirir bir karine olmadan geldiği azdır. "Kan alan aygıt" manasına gelen "سُرْعُو" sorgu"[+]sözündeki و gibi; bir hayvan süt veya kan emdiği zaman söylenen "سُرْدِي" sözünden alınmıştır.

Duracak yer anlamına gelen "تُرْغُوْبِيْر" turgu yer" sözü de böyledir.

Bunlar öyle kurallardır ki göğün kutup yıldızı üzerinde döndüğü gibi Türk dilleri de bu kurallar üzerine döner. Bu ölçü, iki, üç, dört, beş ve daha artık harfi bulunan fiillerde dahi yürür. Biz, burada, kısaca söyledik; daha sonra - Ulu ve Büyük Tanrı dilerse - ileriye doğru daha geniş anlatılacaktır.

+ +
+

KELİMELERİN KURULUŞTA KAÇ HARFLİ OLABİLECEĞİ ÜZERİNE SÖZ

Kelimelerin yapılışı ya yeğniltilmiş olarak ? iki harf üzerinedir, "أَت" at" ve "أَر" er" gibi; ya üç harf üzerine olur "azık" demek olan "أَرْزُق" azuk" ve günah anlamına gelen "يَزُوق" yazuk" gibi.

Ya da dört harf üzerinedir. "يَنْمُر" yağmur", şalgam anlamına gelen "يَجْمُر" çagmur" kelimeleri gibi.

[+] Bu kelime Rad. IV, 764 de gösterildiği üzere aslında "suğurgu" şeklindedir, sonradan "ğ" düşmüştür. B.A.

Veya beş harf üzerinedir. "Mide" demek olan "مِدَّة" veya beş harf üzerinedir. "Mide" demek olan

kuruşak = kursak" ve kaftanın iki eteğinden biri demek olan "مَدْرَسَاك" kudhurgak" kelimeleri gibi.

Yahut ta altı harf üzerinedir. At göğüslüğü demek olan "مَدْرَسَاك" kömüldürük" ve "kusakun" anlamına gelen "مَدْرَسَاك" kudhurgun" kelimeleri gibi.

Ve nihayet yedi harf üzerinedir; lâkin isimlerin yedi harfli olanı azdır. "مَدْرَسَاك" zargunçmud" gibi ki "güzel kokulu bir çeşit fesleğen" demektir. Türk dilinde yedi harfli güçen kelime yoktur.

+ +
+

İSİMLERE YAPILAN ZİYADELER

ÜZERİNE SÖZ[+]

İsmlere ziyade kılınan harfler ya "Med" uzatma, veya "lin" yumşatma harfleridir. Uzatma harfi, "şuval" demek olan "مَدْرَسَاك" tağar" ve "ateş yakmaya yarıyacak nesne, tuturak" anlamına gelen "مَدْرَسَاك" çavar" kelimelerindeki "الف = Elif" dir. Yumşatma harfi, "korunan yer" manasına gelen "مَدْرَسَاك" korig = koru"

[+] Harfi med" üçtür : (ا , و , ي) harfleridir. Bu harfler, kendinden evvel gelen başka harfleri çekmeğe yarar; "مَدْرَسَاك" sözünde olduğu gibi.

"Harfi lin" üç sayılırsa da الف harfi, sakin olmadığı için, ancak çekmeğe yarar. Geriye kalan (و , ي) harfleri sakin olarak kullanılırsa "harfi lin" olur. "مَدْرَسَاك" kelimelerinde olduğu gibi. Harfi line "yumuşak" adı verilebilir. "Harfi med" çekme harfi demektir.

Bütün bunlar, Arapça kelimeler için konulmuş kaidelerdir; Türkçe için değildir. Türkçeye ancak zorlamakla tatbik edilebilen şeylerdir; nitekim Kaşgarlı "مَدْرَسَاك" korig", "مَدْرَسَاك" arig" kelimelerini linli olarak göstermişse de doğru değildir; çünkü buradaki (و = u) ve (ي = i) harfleri çekmeden başka bir şeye yaramamaktadır. Burada harfi linden ziyade "Orta meddi lin" kasdedilmiş olsa gerektir. B.A.

ve "temiz" anlamına gelen "أَرْبَعٌ arıç", "hazır" manasında olan "أَنْوَقٌ anuk", "şahid" anlamına gelen "تَنْوُقٌ tanuk" kelimelerindeki (ا , و) harfleridir.

İsmlere ziyade olunan harflerden birisi de " ا " hemze'dir. Aygır demek olan "أَذْمَغِرٌ adğır", bir çeşit sebze manasına gelen "أَشْمَغُرٌ işgun" kelimelerindeki " ا " hemze'ler gibi[*].

İsmlere ziyade kılınan harflerden biri (ن) dir. "Sei sularının yardığı yer" anlamına gelen "بَسْرَغَانٌ bazgan" ve "kazan" demek olan "قَرْغَانٌ kazgan" kelimelerindeki ن harfi gibi.

İsmlere ziyade edilen bir diğer harf de (و) dir. "İpek" demek olan "تَرْوُورٌ turku" ve zevzek anlamına gelen "قَرْغَوُورٌ kurgu" kelimelerindeki (و) lar gibi.

Yahut isimlere (ي) harfi ziyade kılınır. "Tepesi, dağımsı" manasına gelen "كَبْكَبِي kötki" ve "ekşi yüz" demek olan "بُرْكِي burki" kelimelerindeki (ي) ler gibi.

Bu kelimelerden "فَعَالٌ faâl, فُعَالٌ fuâl, فِعَالٌ fiâl, فَعُولٌ fuûl, فُعُولٌ fuûl" kılığında olanlardan, okunuşta, yumuşatma harfini atmak dahi olabilir; "يَصَانُجٌ yıgaç" kelimesi يَصَّجٌ şeklinde dahi yazılır. Bunun gibi ırnak ve derenin arkası demek olan "يُوحُوجٌ yuğuç" sözü için يَوْجٌ dense dahi olabilir. "Koru"ya "قَرْبِغٌ korıç" denildiği gibi قَرْبِغٌ dahi denilir.

Sözün kıyası uzunundan yağıdır; gerisi - Tanrı dilerse - kitapta gelecektir.

[*]Bu kelimelerdeki hemzeleri, (a) ve (ı) harflerini -Kasgarlıya göre "elif" harfini - sonradan gelmiş saymak doğru değildir. Bunlar kelimenin kökünde olan seslerdir. Kasgarlının bu gibi kuralları ortaya atmaktan dileği Türkçeyi zorla Arapçaya benzetmek gayretinden ileri gelmiş olsa gerektir. B.A.

**FIİLLERE YAPILAN ZİYADELER VE FIİLLERİN
KURULUŞU HAKKINDA SÖZ[+]**

Fiiller, iki, üç, dört, beş, altı harfli olabilir. Fiillere sonradan eklenen harfler ondur :

ش = ş , س = s , ر = r , ت = t , ا = a, e , ق = k (kalın), ك = k (ince) , ل = l , ن = n , لا = lâ , ي = y.

Bu harfler, kelimeye yeni birtakım anlamlar verdirmek için ziyade olunur.

الف Elif

"Hased etti" anlamına gelen "تَبَزَدِي" tebzedi" kelimesindeki الف gibi. Bu kelime "çorak yer" demek olan "تَبَزَر" tebzir" sözünden alınmıştır.

"Ut çaldı" demek olan "كُبَزَادِي" kubzadı" sözündeki الف de böyledir. Bu kelime "كُبُز" kubuz" sözünden alınmıştır.

ت

Bir fi'li müteaddi kılınak için getirilir. Arpa , buğday gibi şeyleri temizlemek anlamına gelen "تَارِيغُ أَرْبِي" tariğ arıttı" cümlesindeki تَارِيغِ kelimesinde bulunan ت gibi.

"Elbise kuruttu" demek olan "تَوْرَتْ سَوْرَتِي" ton zurut-tı" cümlesindeki تَوْرَتِي kelimesinde bulunan ت de böyledir .

ت harfi gelmeden önce bu kelimeler "أَرْبِي" arıttı,

[+]"Kuruttu", "bartırdı" gibi kelimeler aslında dahî fiildirler. Fakat "tebzedi", "kubzadı" gibi fiiller halinde isimdir. Şu halde bu ayrıman başlığı "Fiil yapmak için isimlere getirilen harfler, fiillere ziyade kılınan edatlar ve fiillerin yapısı" şeklinde olsa daha iyi olurdu. B.A.

"قُرِيدِي" kurıdı" şekillerinde idiler.

ر R

Pek çok yerde, bir fi'li müteaddi yapmak için ر harfi ت ile birleşir. "Gitti" demek olan "بَرَدِي" bardı" kelimesi "بَرَرَدِي" barturdı" şeklinde müteaddi olur. "كَلَدِي" keldi" sözünden de "كَلَرَدِي" keltürdi" şeklinde müteaddi yapılır.

س S

Bir işin işlenmesini dilemek için fiillere gelir. «سَوْقًا يَجْسَدِي» suw içsedi" gibi ki "su içmek istedi" demektir. «أَشَن» "Ağ yemek istedi".

س harfi, Arapçanın تَبَاعُلْ babında olduğu gibi, bazı kere hakikatte olmadığı halde, olmuş gibi göstermek için dahi fiille gelir. «أَلْ مَتَدِينُ يَسِيمَا قَالَتِ السَّبِيْدِي» ol mendin yarmek alımsında = O, kendisini benden para alır gibi gösterdi" sözünde olduğu gibi.

"أَلْ مَنِيْكَ كَالْ كَلْدِي" ol manga külümeyindi" = O, kendisini, bana güler gösterdi" sözünde de böyledir .

ش Ş

Arapçadaki مَفَاعَلْ babında olduğu gibi, bir işin iki kişi tarafından yapıldığını anlatmak için gelir. "أَوْرَدِي" urdı" sözünden "أُرْشَدِي" uruşdı", "تُرْدِي" turdı" sözünden "تُرْشَدِي" turuşdı" = kalkıştı = c, başkasıyla beraber ayağa kalktı" demektir.

Kasılmak, öğünmek ve iki kişi arasındaki yarış anlamları dahi böyledir. Yeri galince söylenecektir.

ق Q

Yenilmeyi, ezilmeyi ve bir tesir altında kalmayı

anlatmak için gelir ve mef'ul manası bildirir. "أَرَأَيْتُمْ بِلَيْفِي يَتَقَدَّى" er açığıdı = Adam acaktı", "أَرَأَيْتُمْ بِلَيْفِي يَتَقَدَّى" er açığıdı = Hayvan sü - rüsü kuraklıktan arıkladı, ölüm haline geldi" sözlerinde olduğu gibi [+]

Bu nevide birçok kere س harfi ile birleşir:

"أَرَأَيْتُمْ بِلَيْفِي يَتَقَدَّى" er arıkladı = adam aldatıldı", "أَرَأَيْتُمْ بِلَيْفِي يَتَقَدَّى" er soysukadı = adam soyguna uğradı" sözlerinde olduğu gibi.

ك

Uzatılan, ince sesli kelimelerde ve ل ililerde, bu manada ق yerine ك gelir. "كَفَّرْنَا أَرِيْبِيْكَ" kaçgan er yetsikti" sözünde olduğu gibi ki "kaçgan adama erişildi" demektir[++]

"أَلْأَرِيْبِيْكَ" ol er bileikti = O adamın gizlediği şey ve kendisi bilindi".

ل

Meçhul fiillere gelir. "أَرَأَوْقَاتِي" er ok attı" sözünden yapılan "أَرَأَوْقَاتِي" ok atıldı" sözünde olduğu gibi.

"بُؤْزُ مَبِيْلِيْكَ" böz tokıdı" cümlesi de "بُؤْزُ مَبِيْلِيْكَ" böz tokıldı" çeklinde meçhul yapılır, "bez dokundu" demektir.

ن

Başka kimse karışmaksızın işleyicinin bir işe giriştiğini anlatmak için fiillere gelir. "أَلْأَسْرِمَائِيْنَ أَلْبَدِي" ol

[*] Bay Kılıslı ile Bay Atır بِلَيْفِي يَتَقَدَّى sözünü "yılı kuraklıktan yutkunur oldu" diye çevirmişlerse de, yanlışlardır; Bugün bile Başkırt'lar "yılı yutadı" derler ki "yılı açlıktan kırıldı" demektir. Kıtık senesine de "yut yılı" derler. B.A.

[++] Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda "أَرِيْبِيْكَ" er yitsik - ti" çeklinde yazılmış işe de yanıştır; doğrusu بِلَيْفِي يَتَقَدَّى yetsikti" olacaktır; çünkü "yitmek" kaybolmak, "yemek" erişmek manalarıdır. Dv. III, 74, 11 de geçen "أَرِيْبِيْكَ" er yetsikti" sözü de bize hak verdirir. B.A.

yarmakın alındı" sözünde olduğu gibi, "o, parasını kendi başına aldı" demektir.

" **أَلِي سُدَيْرٌ تَقَارِينِ قَلْدِي** ol mendin tawarın kolunda" sözünde dahi böyledir; "o, benden malını almak için üsteladi, istedi; o, benden kendi başına parasını almak istedi" demektir.

لَا = la, le

İsmlere gelir ve onları fiil yapar: "**بَيْكُ قَوْشَلَادِي**" Bæg kuşladı" sözünde olduğu gibi; "Bæg kuş avladı" demektir. "Kuş" kelimesi isimdir; tasrif olmaz, çekilmez; لَ gelince fiil olur, diğer fiiller gibi her yönce çekilebilir. Bu, çok büyük bir kuraldır; bunu aklında tut.

"**بَيْكُ كَعْدَا قَيْشَلَادِي**" Bek kendie kuşladı" sözü dahi böyledir, "Bæg, geline kuşladı" demektir; قَيْش kelimesinin sonuna لَ getirilerek yapılmıştır.

ي Y

ي harfi لَ ile birlikte gelir. Bir iş yapılmaya yaklaşır da yapılmazsa o zaman kullanılır. "**أَلْتَرغَالِي قَلْدِي**" ol turgalı kaldı" sözü gibi, "o, aurayazdı" demektir. "**أَلْتَرغَالِي قَلْدِي**" ol turgalı kaldı" sözündeki **تَرغَالِي** kelimesi de böyledir, "o, varayazdı" demektir.

Bu kuralı iyi belle !..

+ +
+

Bu sıfatlar, türlü dilekler için, her çeşit kelimeden birçok yolda yapılır :

- Birincisi : Bir işi arasına yapan bir fâilli bildirir. "باردې آږ" bardağı er" sözünden fail yapıldığında "باردې آږ" bardağı er", "کلدي آږ" keldi er" sözünden fail yapıldığı zaman "کلدي آږ" keldeği er" denir ki "gidici adam" , "gelici adam" demektir. Bu çeşitler aslında sıfat olarak tanınmamıştır.
- İkincisi : Fiilin çok yapılması, sürmesi ve devamı ile vasıflanan faildir. "أل أرأل أفکارغان" ol er ol ewge baragan" gibi ki "o adam evine çok gidendir" demektir. "الکشی البیزرکا کلکان" ol kişi ol bizge kelegen" sözü de böyledir, "o adam bize çok gelendir" demektir . Bu çeşit te aslında sıfat olarak tanınmamıştır.
- Üçüncüsü : Bir işi yapmayı kurmuş, yapılmasını çok istemiş olan bir faili anlatır. "أل أرأل أفکارغساق" ol er ol ewge barıgsak" sözünde olduğu gibi ki "o adam evine gitmeyi kurmuştur, hep onu diliyor" demektir. "الکشی البیزرکا کلکان" ol kişi ol bizge kelıgsek" sözünde de böyledir, "o adam bize gelmeyi kurmuştur, bize gelmek diliyor" demektir. Bu, sıfat olarak tanınmamıştır.
- Dördüncüsü: Herhangi bir işi yapmak hakkı olduğu haber verilen bir faildir. "أل أفکارغساق" ol er ol ewge barguluk erdi"

sözünde olduğu gibi ki "o adam eve varmakta haklı idi" demektir. Oguzlar, hangi kelimeye olursa olsun ل harfini س ye çevirirler.

Yine "الذي يترككم لئلا تزدري" ol yigit bizge kelgülik erdi" sözü de böyledir, "O yigit bize gelmekte haklı idi, hakkı vardı" demektir.

Beğincisi : Bir iş yapmak üzere olan faili gösterir "من أقصا" ^{من أقصا} men ewge barıglı men" sözünde olduğu gibi ; "Ben eve gitmek üzereyim" demektir.

"من سيركم لئلا تزدري" men sizge keligli men" sözünde de böyledir, "ben size gelmek üzereyim" demektir . Bu da sıfat olarak tanınmamıştır.

Bu sıfatların hepsi de fiilden çıkmıştır. Bu mabaları vermek için bütün fiillerden sıfat yapmanın yolu budur.

Bu sıfatların mevsufları söylenmedi. Kuralın her yerde yürüyeceğini göstermek, bu kelimelerin halk tarafından ne yolda söylendiğini bildirmek için - Kurallar söylenirken - ileride bildirilecektir.

Cemi, müfret, tafdil, taagir gibi "i'rab" ile iliği olan şeyler yazılmamıştır. Çünkü onun için ayrıca bir kitap yazarak adını "كتاب جواهر القوافيات المتركة" Kitabü Ce-vahirinnahvi fi Lûgatittürki" koydum. Yüce Tanrının dileğiyle, nahiv ile iliikli kurallar orada bildirilmiştir .

+ +

+

Masdarlar iki türdür :

Birincisi : Kendibaşına, doğrudan doğruya masdar olanlardır .
Bu türüsü -Fiiller sırasında- mazi ve muzari söylenirken bildirilecektir.

İkincisi : Aelında masdar olmayıp izafet yoluyla masdar olanlardır. Bu çeşitlerinde, "hâl" manası da vardır .
Bunları gerekli oldukça gösterdim.

Doğrudan doğruya masdar olanlar "بَرْدِي bardı" ,
"كَلْبِي kelbi" "barır" sıygalarından sonra gelen "بَرْمَاقI barmak" ile "كَلْبِي kelbi" ile "كَلِمَاتI kelimat" kelimeleri gibi.

Izafet yoluyla masdar olan kelimeye örnek: "سَيَاتI meniñ barıgım[+]bolsa manğa tuşgıl" ve "كَلْبِي kelbi keyik keligi bolsa okta" sözlerindeki "باریغI barıg" ve "كَلْبِي kelbi" kelimeleri gibi ki birinci cümlenin manası "Ben gidecek olduğumda bana kavuş", ikincininiki "Yaban hayvanı gelecek olsa ok at" demektir.

"تاز کَلْبِي taz keligi borkçige" diye söylenen atalaraşzü de böyledir, "Kelin geleceği yer takkeci dükkâ -ndır" demektir.

[+]Gerek basma ve gerek yazma nüshalarda "بَرْمَاقI barıgım" kelimesi "بَرْمَاقI bargım" şeklinde harekelenmişse de yanlış harekelenmiştir; doğrusu "بَرْمَاقI barıg" olacaktır. Nitekim az aşağıda "كَلْبِي kelbi" cümlesindeki "كَلْبِي kelbi" kelimesi de böyledir. Nasıl ki aynı sayfanın 13 üncü satırında ve Dv.I, 310, 8 de "بَرْمَاقI barıg bardı" cümlesi geçmektedir. Bu yerlerde kelime hep "بَرْمَاقI barıg" şeklinde harekelenmiştir. B.A.

Masdarlardan bu çeşidin kuralı, ق eki gelen, yahut tok ve ağır söylenen kelimelerde غ veya ق getirilerek yapılır; "بَسْرَجٌ بَرْدِي" barış bardı" denir ki "çok gidiş gitti" demektir. "أُرْوُ أُرْوِي" ol kulin urug urdı" sözü de böyledir, "O, kölesini çok döğdü" demektir. Bu cümlelerdeki بَسْرَجٌ ve أُرْوُ kelimeleri bu türlü masdarlardandır.

ق eki ancak izafet edatiyle birlikte kullanılır. ل eki de böyledir. Bunlar غ eki gibi yalnız olarak gelmezler. "أَنْتَ يَوْمَئِذٍ نَسِيتَ" anı sökük sökti = Onun gidişi nicedir" sözündeki ق harfi غ dan çevrilmiştir.

ل eki, masdara ل li olan ve ince, yumşak söylenen kelimelere getirilir. "أَنْتَ يَوْمَئِذٍ نَسِيتَ" anı sökük sökti = ona söğüş söğdü, çok söğdü" ve "أُرْوُ أُرْوِي" ol kulin tepik tep-ti = O, kölesini tepiş tep-ti, çok tekme attı" sözlerindeki نَسِيتَ ve أُرْوُ kelimeleri gibi. Masdarın bu türüsü te'kit içindir. Bu gibi kurallara - ancak sözü kısa keserek bitirmek, kaideleri bir düzgünlükte yürütmek için - işaret ettim. Artık işaret ettiğim her kaide, kurdüğüm her temel bütün Türk dillerinde esas - tır. Bunlar Ulu Tanrının izniyle öğrenilecektir.

KITAPTA SÖYLENEN VE SÖYLENMEYEN ŞEYLER ÜZERİNE SÖZ

Yazdığım dağlar, çölleri, dereler, sular, göller İslâm Türklerin ellerinde bulunanlardır. Çünkü dillerde dolaşan bunlardır. Bunları tanımış oldukları için yazdım; tanınamış olanların birçoklarını bıraktım. Mâlûman olmayan Türk illerinden birtakımını dahi yazdım; gerisini yazmadım; çünkü onları yazmakta bir fayda yoktu. Türk diline sonradan girmiş olan kelimeleri yazmadım; erkek ve kadın adları da yazılmadı. Bunlar-

dan - ancak doğru bilinmesi için - çok kullanılan, herkes ta -
rafından tanılan adlar yazıldı.

TÜRK ULUSUNUN BOYLARI

HAKKINDA SÖZ

20

Türkler aslında yirmi boydur. Bunların hepsi-Tanrı kutsal kılması- Yalavağ Nuh oğlu Yafes, Yafes oğlu "Türk"e dek ulanır. Bunlar - Tanrı kutsal kılması - Yalavağ İbrahim oğlu İshak, İshak oğlu "عیصو Iysu", Iysu oğlu "Rum"u andırır. Bunlardan her bir boyun birçok oymakları vardır ki sayısını ancak Tanrı bilir. Ben bunlardan kök ve ana boyları saydım; oymakları bıraktım. Yalnız herkesin bilmesi için gerekli olanı, Oğuz kollarını ve hayvanlarına vurulan belgelerini yazdım. Bundan başka her boyun bulunduğu yeri de bildirdim. Bizans -Rum- ülkesine en yakın olan boy "بغشنگ Beçenek"dir; sonra "قفقاز kıfçak", "اغز Oğuz = Uğuz", "یماک Yemak", "بشغرت Başgirt", "بسمیل Basmil", "قانت kay", "یاباق Yabaku", "تاتار Tatar", "قیز Kırkız = Kırgız" gelir. Kırgızlar Çin ülkesine yakındırlar. Bu boyların hepsi Rum ülkesi yanından doğuya doğru şöylece uzanır, gider: "چگیل Çigil = Çiyil", "توخی Toxı", "یما Yagma", "اغراق Uğrak" [+], "چاروق Çaruk = çarık", "چومل Çomul", "ایغر Uygur", "تنگت Tangut", "خیتای Xıtay = Kitay". Kitay ülkesi "Çin"dir. Bundan sonra "تغاق Tagaç" gelir; orası "Maçin"dir. Bu boylar güney ile kuzay arasında bulunurlar. Bunların herbirini şu değrede birer birer gösterdim.

[+]Basma ve yazma nüshalarda "اغراق" Uğrak" diye harekelenen bu kelime "اغراق Uğrak" şeklinde harekelenmelidir. Kitekim Dv.1,108, 6 da ve I, 263, 9 da hep "اغراق Uğrak" şeklinde harekelenmiştir. B.A.

En açık ve doğru dil - ancak bir dil bilip - Farslarla karışmayan ve yabancı ülkelere gidip gelmeyen kimselerin dilidir. İki dil bilen şehirliyle düşüp kalkan kimselerin dilleri bozuktur. İki dil bilenler "سغدائی Sogdak", "کنکەك Kençek", "آرغۇر Argu" boylarıdır. Gezginci olarak yabancılarla karışanlar "خوتان Xotan" ve "تبت Tibet" halkı ile "تنگەك Tangut"ların bir kısmıdır. Bunlar Türk eline sonradan gelmişlerdir. Ben bunlardan her birinin dillerini yazacağım. "جاپونجا Çaparka = Japonya" lıların ülkelerinin uzak olması, araya büyük denizlerin girmiş bulunması yüzünden dilleri bizce bilinmiyor. Çin ve Maçın halkının ayrıca dilleri vardır. Bununla beraber şehirli Türkçeyi iyi bilirler. Mektuplarını, bize, Türk yazısı ile yazarlar. Bunun gibi araya büyük set ve Çin yakınındaki dağlar ve deniz girmiş olduğu için ulusunun dilleri bilinmiyor. "تبت Tibet = Tibet"ün ve "خوتان Xotan"ın, ayrı dilleri ve ayrı yazıları vardır. Bunların ikisi de Türkçeyi güzel konuşmaz.

Uygurların öztürkçe bir dilleri olduğu gibi, kendi aralarında konuştukları zaman ayrı bir ağız dahi kullanırlar. Bunlar - kitabın baş tarafında bildirdiğim üzere - 24 harften ibaret olan Türk yazısını kullanırlar. Kitaplarını, mektuplarını onunla yazarlar. Bundan başka Uygurların ve Çinlilerin ayrı bir yazıları daha vardır. Defterlerini, senetlerini bununla yazarlar. Bu yazıyı müslüman olmayan Uygurlarla Çinlilerden başkası okuyamaz. Söylediklerim şehir halkıdır.

Çomul boyunun kendilerinden bulunduğu çöl halkı ay-

rı bir dile sahiptir, Türkçeyi iyi bilirler. Kay, Yabaku, Tatar, Basmıl boyları da böyledir. Her boyun ayrı bir ağzı vardır ; bununla beraber Türkçeyi de iyi konuşurlar.

Kırkız, Kıpçak, Oğuz, Toxsı, Yağma, Çigil, Uğrak, Çaruk boylarının Östürkçe olarak yalnız bir dilleri vardır. Yemeklerle Başgırtların dilleri bunlara yakındır.

Rum diyarındaki " سوز Beçenek"lere kadar " سوز Suvar", " بلغار Bulgar" dilleri - bir düzye kelimelerin sonu kesilip kısaltılmış - bir Türkçedir. Dillerin en yegnisii Oğuzların, en doğrusu da Toxsı ile Yağmaların dilidir.

Uygur şehirlerine varıncıya dek " آرتیش Ertiş = İrtiş", " ایلا İla = İli", " یماز Yamar", " ایتیل Etil = İtil, idil " ırmaqları boyunca oturan halkın dili doğru Türkçedir. Bunların en açık ve en tatlısı " خاکانییه Hakaniye = Hakanlılar Ülkesi halkının dilidir. " بالاساغون Balasagun"lular dogduca ve Türkçe kullanırlar. " طراز Tiraz = Talas" ve " بیزان Beyza" şehirlerinin halkı dahi böyledir. Balasaguna varıncıya dek " اسبجیاب isbicâb" [+]"Asbicâp"dan sayılan bütün Argu şehirleri halkının dili çapraşıktır. Kavgarın Kençekçe konuşan köyleri vardır. Şehrin içindeki halk Hakanlı Türkçesiyle konuşurlar. Rum ülkesinden " Maçin"e dek Türk ellerinin hepsinin boyu beşbin, ++) tamamı sekizbin fersah eder. İyice bilinmek için bunların hepsi , yeryüzü biçiminde olan daire şeklinde gösterilir.

DİYELEKLERİN DEĞİŞİKLİKLERİ ÜZERİNE SÖZ

Asıl lügatte, asıl kelime de değişiklik az olur. De-

[+] Bugün bu şehrin adı "Çimkend" dir. B.A.

[++] eni Gçbin fersahtır.

Basma nüshada unutulmuş olan ibarenin anlamı buraya yazılmıştır. B.A.

gişmeler, ancak birtakım harflerin yerine başka harfler gelmesi, yahut atılması yüzünden olur. Bu da şöyledir :

Oğuzlarla Kıpçaklar baş tarafında ی bulunan isim ve fiillerin ilk harfini الف e, yahut ج ye çevirirler. Öbür Türkler "yolcu"ya " يَلْكِي yelkin", Oğuzlarla Kıpçaklar " الْكِي elkin" derler. Onlar "ılık su"ya " يَلِغِ سَوْف yilig suw", bunlar " الغ ılığ" derler. Bunun gibi öbürlerinin " يَلِغِ يَلِغِ yincö" dediğine bunlar " يَلِغِ cincö" derler. Türkler, devein uzamış olan tüyüne " يَلِغِ yugdu", Oğuzlar ve Kıpçaklar " يَلِغِ cugdu" derler.

Bundanbaşka Argular, kelimenin ortasında veya sonunda bulunan س harfini ن ye çevirirler. Türkler "koyun" a " قَوْنِي koy", Argular " قَوْن kon" derler. Türkler "yoksul" a " يَلِغِ çığay", Argular " يَلِغِ çığan" derler. Türkler "hangi şey?" anlamına olarak " قَوْن kayu neng", Argular " قَوْن kanu" derler.

Kelimenin başında bulunan م harflerini Suvarlarla Oğuzlar, Kıpçaklar ب ye çevirirler. Türkler " مَنْ بَرْدَم men bardum", Suvarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar " بَنْ بَرْدَم ben bardum" derler. Türkler "çorba"ya " مُون mün", bunlar " بُون bün" derler.

Oğuzlarla onlara yakın olanlar kelinedeki ت harfini د harfine çevirirler. Türkler deveye " تَوَيْ teway", bunlar " دَوَيْ devey" derler. Bunun gibi "delik" manasına gelen kelime Türklerde " أَوْت ot", bunlarda " أَوْد öd" olur.

Öz Türklerin dilinde bulunan د harfi, Oğuzlarda ت olur. Türkler haçer için " بُغْدَا bügde", Oğuzlar " بُكْتَا bükte" derler. Bunun gibi Türkler igdeye " يُغْدَا yigde", Oğuzlar " يُكْتَا yikte" derler. Söylemediğim birçok kelimeler bu kural üzerine yürür.

Türklerce ف ile ب arasında söylenen " ف " harfi Oğuzlarla onlara yakın olanlar tarafından و ye çevrilir. Türk-

lerin "aw" dediğine Oğuzlar "av" derler. Türkler "av" a "aw", Oğuzlar "av" derler.

Ben öz dili yazıyorum; harfleri, kimlerin çevirdiğini söyledim. Sen ona göre çevirirsin. Yağma, Toxsı, Kıfçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzlar, birbirine uygun olarak, (> dh) harfini her zaman (y) ye çevirirler ve hiçbir zaman (>)li söyleyemezler. "Kaynağacı"na bunlardan başkası "كَيْنُكَ" kadhing", bunlar "كَيْنُكَ" kaying" derler. Türklerin "hısım ve kayın" anlamına kullandıkları "كَيْنُ" kadhin" kelimesini bunlar "كَيْنُ" kayın" diye söylerler. Bunun gibi Çigiller ve başka Türklerce > olarak söylenen bu harfi "Rus" ve "Rum" ülkelerine kadar uzanan Bulgar, Suvar, Yemek, Kıfçak boyları, hep birden, (z) olarak söylerler. Öbür Türkler "ayak"a "أَذَقْ" adhak", bunlar "أَذَقْ" azak" derler.

Çigil Türkleri "karın doydu" anlamına olarak "كَرْنُ تَدْتِي" karın toğhtı", yukarıda söylemiş olduğumuz boylar buna "كَرْنُ تَدْتِي" tozdı" derler. İsim ve fiillerin geri kalanlarını bu kural üzerine ölçüme :

Sözün kıtası, Çigil dilinde bulunan > harfi Rum diyarına kadar olan Yağma, Toxsı, Oğuz boylarıyla Argulardan birtakımlarının dilinde - Çine doğru gidilerek bütün boylarda > olur. Kıfçaklarca ve onlara uyanlarca - Rum ülkesine doğru ininiz - > harfi > olur. Bunların hepsini, yerleri gelince, söyleyeceğiz.

Xotanlılarla Kençekliler kelimesinin önünde bulunan > leri (h) ye çevirirler. Türk dilinde bulunmayan bir harfi kattıkları için biz onları Türk saymıyoruz. Türkler "baba" ya "أَبَا" ata", Xotanlılarla Kençekliler "أَبَا" hata", Türkler "ana"ya "أَنَا" ana", onlar "أَنَا" hana" derler.

(ج) r) harfi bazı kere (ل) ye çevrilir. Bu, yeri gelince söylenecektir. Bazı kere de ج harfi س ye ve س harfi ج ya çevrilir. Bunlar yakında bildirilecektir.

Zaman ve mekân isimlerinin sonundaki غ lar Oğuzlarca الف e çevrilir. Türkler "gidilecek yer" e "بَسْرَغُوْبِيْر" bargu yer", Oğuzlar "براسِيْبِيْر" barası yer" derler. "Duracak yer" e Türkler "تَرْشُوْغُوْر" turgu ogur", Oğuzlar "تُرَاسِيْغُوْر" turası ogur" derler.

ق harfi ل ye, ك harfi de ق ya çevrilir; yeri geldikte söylenecektir. Harflerin değişmesi hakkındaki sözün hapsi bu kadardır.

Bir takım harfleri atmaya gelince :

İsimselerde ve fiillerde işin devam etmekte olduğuna bir belge bulunursa, kelimenin ortasındaki غ harfini atmakta Oğuzlarla Kıpçaklar birbirlerine uymuşlardır. İsmine örnek: Türkler "alakarga"ya "مَمَغُق" çumguk", öbürleri "مَمَغُ" çumuk" derler. Türkler "boğaz"a "مَمَغُق" tangak", öbürleri "مَمَغُ" tamak" derler.

Fiillere örnek: Türkler "o kimse, dalma evine gidendir" diyecek yerde "أَلْأَمَغَا بَرَاغَانْ أَلْ" ol ewge baragan ol" derler. Oğuzlarla Kıpçaklar "أَلْ بَرَاغَانْ أَلْ" baran ol" derler. Türklerin "أَلْ أَرَقَلَقِيْ أَرَاغَانْ أَلْ" ol er kulını uragan ol" dedikleri yerde, bunlar "أَرَاغَانْ" uran" derler.

Bunun gibi -yeğnilik olsun diye- isim ve fiillerde غ ın yerini tutan ك harfini atarlar.

Bütün Türk dilleri bu söylediğim kural üzerine yürür. Geri kalanları ilerde -kurallar sırasında- söylenecektir. İlerdeki ayrımlarda üstünlü, esreli, ötreli kelimeleri -kolay-

lık olmak ve sözü kısaltmak için- bir arada yazdım. Güç, kuvvet ancak Yüksek ve Ulu Tanrındır.

+ +
+

ESİRGİYEN, KORUYAN TANRININ
ADIYLA

BAŞ TARAFINDA HEMZE BULUNAN İSİMLER
KİTABI

İKİ HARFLİ KELİMELER
AYRIMI

أَب ep : Te'kit ve obartma edatıdır. Bir şey fazla güzellikle vasıflandığı zaman söylenir.
"أَبْ أَذْكَرُ بَانَكَ" ep edhğü neng = ep eyi, gerçekten iyi nezne". Oğuzlar bembeyaz danecek yerde "ep ak" derler.

أَب ap : "Değil, yok" diyecek yerde kullanılır. "أَبْ بُوْأَبْ أَوْلُ" ap bu ap ol = bu değil, o değil; ne bu, ne o".

أَب üp : Renkte te'kit edatıdır. "أَبْ أُرْأَنُكَ" üp ürüng = ep ak". Çiğilce.

أَبْ أَبْ op op : Egeğin ayağı kaydığında söylenir. Bu, Arapların كَمَّ sözü gibidir, "kalk" demektir.

أَبْ op : Harman döğmek için koşulan öküzlerin ortasında bulunan öküz. Arguca.

أَت at : (أَت tok okunarak) At. "كُؤْشَرُ قَنْتَرِ أَرَاتِنُ" kuş kanatın or atın" savında da gelmiştir,

"kuş kanadıyle, er atıyla" demektir.

- اَت et : Et.(elif, yumşak ve ince söylenerek). "اَت سِير" et yer = yumşak yer, yumşak toprak".
- اَت ot : Bitki, ot. "اَت اُتدی" ot öndi = ot bitti".
- اَت ot : Hayvan yemlerinin hepsine verilen ad. "اَتا اَت بَرگيل" atka ot bərgil = ata ot ver".
- اَت ot : İlâç. "اَت اِغْتِم" ot içtim = ilâç içtim". Bundan dolayı hekime "اَتاچي" otaçı" denir.
- اَت ot : Ağı. "اَت اَنگَار اَت بَردي" Beg angar ot berdi = Bey ona ağı verdi, onu ağıladı.
- اَت it : İt, köpek.
- اَج aç : Ünde, çağırma edatı olan "ya, hey, ey" yerinde kullanılır. "اَج بَر و کَل" aç berü kel = hey ! beri gel".
- اَج aç : Aç; ikiden sonra gelen sayı. "اَج يَزاق" aç yarmak = üç para".
- اَج uç : (ا = u kalınca, tokça söylenerek) Tanınmış bir şehir adı.
- اَج uç : Türkların kalem yaptıkları bir ağaçtır; bağlarda yetişir; ondan kırman, baston gibi şeyler de yapılır.
- اَج iç : Her neşenin içi. "اَج قَر" iç kur = iç kuşağı, uçkur". "اَج سَوْر" iç sö = yürekteki gizli şey, sır".
- اَج iç : "اَج اَت" iç et = ciğere bitişik olan ince et".
- اَر er : Erkek. Kural dışı olarak "اَر اَرَن" eren şeklinde cemilenir. Bu, kurala uymaz; çünkü kuralca cemi alâmeti "اَر لار, ler"dir.

اِر ir : Utanma bildiren bir adzdür [ج]. "اِرِرْ بَدْبِج" er ir boldı = adam utandı".

اِرْز oz : Yag. "اِرْزُكْ مَوْنٌ" ozlög usın = yağlı çorba".

اُس us : Hayır ile şerri ayırdediş. Bu kelime o-
ğuzcadır. "اَلْاُسُ بَدْبِج" ol us boldı = o, hay-
rı, şerri ayırdetti".

اَس as : Yirtici hayvanların payı, onlara verilen
parça.

اَس us : Kerkes kuşu. Şu parçada dahi gelmiştir :

اَيْدِمْ اَمْدِي طَانْتِ
سَنِي يَلَاز اَسْ بَرِي

Keldi mänge Tat
Kuşka bolup et

كَلْبِي مَنِي كَانَاتِ
فَشَعَا بَلْبِ اَسْتِ

Aydım emdi yat
Seni tiler us bōri

"Bana bir Tat geldi; ona : yat, kuşlara
et ol ! Kuşlar, kurtlar seni bekler, dedim".
(Bana bir Uygur gāvuru geldi, onu öldür-
düm, kurda, kuşe yem olsun için parça par-
ça ettim).

اَش us : işte, demektir. "اَشْ مَسْدَغْ قَيْلِ" us mundag
kıl = işte böyle yap".

اَش us : Şimdi, demektir. "اَشْ كَلْدَا كَمْ بَرِ" us keldüğün
bu = gelişim şimdi".

اَشْاَش us us : Öküzü suvarmak için çıkarılan ses.

اَش us : Ağaç, dal, boynuz gibi nesnelere öz.

"مَشْكَرْ اَشِي" müngüz uşı = boynuz özü. Kuşlar-
la atların kuyruk sokumuna da "uş" denir.

[+] اِر kelimesini Brockelmann "ir" geklinde yazmış. Biz de
böyle aldıkça da doğrusu "ır" olmalıdır. Bugün Anadolu'da bu-
tan yalnız "ırsız" gekli kullanılmaktadır; bağışgan çocuğa,
barbar kimseye sıfat olarak söylenir. E. A.

- إِشْ إِش : iş, kandil dumanı, bacalarda ve duvarlar-
da bulunan kurus. "تَوَازَشْ بَلْدِي" ton iş bol-
dı = elbise kirlendi, islendi*.
- أَقْ OK : Ok.
- أَقْ OK : Çatıya uzatılan direk. "أَقْ أَقْ" ev okı =
ev yapılırken çatıya konan direk*.
- أَقْ OK : "أَقْ يَلَانْ" ok yılan = kendisini insan üye-
rine atan yılan.
- أَقْ OK : Paylar ve toprak hisseleri üzerine -öleş-
mek için- atılan ok, çekilen kur'a.
- أَقْ OK : Fiillerde te'kit edatıdır. "بَرِغْزْ أَقْ" bar-
gıl ok = gidesin ha !".
- أَقْ OK : Hâl manasına yakın bir anlamı olan edat-
tır[+]. "بَا أَقْ كَلْدِم" baya ok keldim = az
önce geldim. "أَمْدِي أَقْ أَيْدِم" emdi ok
aydim = bu saatte söyledim*.
- إِقْ İK : Soğuk su içilerek üzerine ekmek yenildik-
te göğüs kabartarak çıkan bir hıçkırıktır.
"أَبْ إِقْ تَطْت" anı ik tuttu = onu hıçkı-
rik tuttu*.
- أَلْ OL : O, demektir. "أَلْ أَلْدَغْ أَيْدِي" ol andeğ ay-
dı = o böyle söyledi*.
- أَلْ OL : Bu da, "o, ol, çol" anlamına gelir. "أَلْ
أَلْ ol er = o adam*.
- أَلْ OL : İsimlere ve fiillere te'kit için gelen
bir edattır. "أَلْ مَنِيكَ أَعْلَمُ النَّسْ" ol mening
oglum ol = o, gerçekten benim oğlumdur*.

[+] Bu kelime Orta Anadolu'da "bayak" kılıfına girmiştir. "Bayak-
tan geldim" derler ki "demin geldim, az önce geldim" demektir.
Yalnız "bayak" kelimesi sonuna bir "dan" edatı almıştır. B. A.

"أزأقا بمرأل" ol ewge barmış ol =
o gerçekten eve vermiştir".

أم em : ilâç. Buradan alınarak ilâç yapan adama
"أمعجی" denir.

أم em ? : Kadının dişilik âleti. Oğuzlar ve Kıpçak-
larda.

أمر em : Şalvar.

أمر im : Ördüde, başbuğun -askerler arasına silâh
veya kuş adlarından birini- belge, parula
olarak koyduğu kelimedir. Bu, iki bölüğün
birbirlerine kavuştukları zaman tanışma-
rı ve birbirleriyle garpışmalarını için
kullanılan işarettir. Geceleyin iki kişi
kargılaştığı zaman biri öbürüne belgeyi
sorar; sorulan adam belgeyi bilirse -ken-
di takımsından olduğunu anlar- onu bırakır.
Sorulan adam başka bir belge söylerse, ü-
zerine yürüyerek onu vurur. Şu savda da
gelmiştir: "أمر بلس أرنأاس" im bilse er öl-
mes = belgeyi bilen adam ölmez".

أون un : Ses. و ile اون şeklinde de yazılır [4].

+ + +

BU AYRIMDAN MUZAAF OLANLAR

أر erre : Sidik. Eşek kaşandırılmak istendiği za-

[*] و ve و misallerinde de olduğu gibi kaşgerli اون ve اون
kelimelerinin imlalarını Arap harflerine göre düşünmüştür.
Bugün bunun yeri yoktur.

mağtır)[+]

- أَوْ uva : Çağırın kişiye cevap için kullanılır. Biri "Hey Mehmet!" diye çağırıldığı zaman, onun "uva" diye cevap vermesi gibi.
- أَوْكَا oka : Kefillik, kefâlet. "أَنَا وَأَنَا أَدِيمُ" men anı oka aldım = ben ona kefil oldum".
- أَوْ av : (الف kalın söylenerek) Emir verenin emrini tanımayanayı bildirir bir edattır.
- أَي ay : Turuncu renkte ipek bir kumaş.
- أَي ay : "أَي بَيْتِ" ay bitigi = askerin adıyla azanın yazıldığı defter.
- أَي ay : "Av" gibi bu da buyuruğu tanımayanayı bildiren bir kelimedir.

BU AYRIMIN GENİZLEMELİSİ

(GÜNNELİSİ)

- أَنْكَ ang : Yanak. "قِرْلَ أَنْكَ" kızıl ang = kırmızı yanak".
- أَنْكَ ang : Yağı ile ilâç yapılan bir kuş adı. Bunun yağı avuç içine sürülürse yağ avucun arka tarafına da geçmiştir .
- أَنْكَ ang : Yok, değil, demektir. Oğuzca. Bir şeyle emrolunan kişi "أَنْكَ أَنْكَ ang ang" deyince "yok yok" demek olur.
- أَنْكَ ang : "أَلْمَنْدَنْ أَنْكَدَنْ بَرْدِي" ol menden öngdün bardı = o benden önce gitti".

[+] Bu kelime yazma nüshada أَوْ şeklinde yazılmış ise de kitabın kenarında أَدُو şeklinde bir düzeltme görülmüştür. Bundan başka yazma nüshadaki asıl kelimenin و harfi üzerinde bulunan ötre işaretini و harfine benzemektedir. B. A.

- أَنَّكَ sağ : Renk, bir şeyin rengi. " بِأَسْوَدَ أُنْكَ تَوْنٌ " yaşıl öngölüg ton = yeşil renkli urba".
- أَنَّكَ onğ : " أُنْكَ بِشْ " onğ ıç = kolay ıç". " أُنْكَ onğay" kelimesinin kısaltılmışıdır.
- أَنَّكَ onğ : " أُنْكَ أَلْكَ " onğ eliğ = sağ el". Çigilce, iki harfliler bitti.

+

+ . . +

ÜÇ HARFLİLER AYRIMI

HER TÜRLÜ HAREKESİYLE ORTASI SÂKİN OLAN

فَعِل , فَعَلِي , فَعَلِي AYRIMI

- أَلْب alp : Yiğit. " أَلْبُ يَفِيدَا - أَلْبُ جَفِيدَا " alp yağıda alçak çoğıda = yiğit düşman karşısında, yumşak huylu adam savaşta belli olur". Şu parçada dahi gelmiştir:

أَلْبُ أَرْتَنَّا أَلْدِيمُو أَلْبُ أَرْتَنَّا أَلْدِيمُو
أَلْبُ أَرْتَنَّا أَلْدِيمُو أَلْبُ أَرْتَنَّا أَلْدِيمُو

Alp Er Tonga öldü mü İsiz ajun kaldı mı
Öchlek öçin aldı mı Emdi yürek yırtılır.
"Alp Er Tonga öldü mü ? Kötü dünya kaldı
mı ? Felek öçündü aldı mı ? Şimdi yürek
yırtılır".

(Nakan Afrasyab öldü mü ? Kahpe dünya
ondan kurtuldu mu ? Zaman ondan öçündü
aldı mı ? Şimdi onun milki üzerine -zama-

neye kızarak- yürek parçalanır[+].

أَرْت art : " أَرْتُ سَاحَ art saq = arka saq. Çünkü

" أَرْتُ art = boyun" demektir.

أَرْت art : Dağbelli. " أَرْتُ بَلْوَز erme-
güğe eşik art bolur = tenbele eşik dağbe-
li olur" savında da gelmiştir.

أَرْت irt : İğnenin iplik geçecek deliği[++]

أَرْت irt : Yanan nesne, yangın.

أَسْت ast : Sokak, çığılca.

أَنْد and : Yemin. "Yemin et !" diyecek yerde " أَنْدُ
andak" denir[+++].

أَرْق ark : Pislik. " تَسْرَ أَرْقُ tesdir arkı = demir
boku".

أَرْق urk : " أَرْقُ uruk" kelimesinin kısaltılmışı-
dır. Arapçadaki عُرُق ve عُرُقُ kelimeleri
gibi.

إَرْق irk : Falcılık, kâhinlik ve bir kimsenin gün-
lündekini bilmek[++++].

[+] Bu parçadaki " أَرْتُ irt" kelimesini Arapça tercemesine bakarak " أَرْتُ irt" kelimesinden bozulmuş sanmak doğru değildir. Bu kelime, bence "ırsız" kelimesinin yagnılmış şeklidir ; çünkü (R), aşınan ve eriyen harflerdendir. "ırsız" ve "ırsız" utanmaz ve edepsiz manasınadır; nitelikli. Dv. I, 42, 12 "ır" utanma manasınadır. Yine I, 110, 4 te " أَرْتُ irt = terbiyesiz çocuk" anlamınadır. Batı Anadolu'nun birçok yerlerinde, Afyon, Sandıklı, Çal, Uşak'ta "ırsız çocuk" sözü bağırğan çocuk, cadaloz çocuk" anlamına kullanılmaktadır. B. A.

[++] Bugün Batı Anadolu'da ve Trakyanın birçok yerlerinde iğnenin gözüne "iğne yurdu" denir. B. A.

[+++] " أَنْدُ andık" kelimesi "andıkmaq" mastarından emri hâzır sıyasıdır. Rad. I, 239. B. A.

[++++] Bu kelime Türkiyenin birçok yerlerinde "kader, tali, fal" anlamına kullanılmaktadır. "İrkam açıldı = talihim açıldı" demektir. B. A.

- أَرْك ark : Saltanat ve sözü geçerlik.
 أَرْك ark : Hayvanın çenesi altından geçirilerek bağ-
 lanan yular ve at tavlasi.
 إِرْك irk : Dört yağına girmek üzere bulunan koyun.
 اِلْك ilk : İlk, herşeyin evveli. " اِلْك سَنُ بَرَعِيلُ ilk
 sen bargil = Önce sen git".

+
+ +

BU AYRIMIN MENKUS[*]

OLANLARI

- أَوْبُ أَوْبُ awb awb : Bir kimse çok öğünüp te dediğini tanı-
 layamazsa, o kimse için söylenir.
 أَوْتُ ot : Ateş. Şu savda da gelmiştir : " أَوْتُ رَيْسًا"
 أَوْتُ ot tase ağız kbymes = ateş de-
 mekle ağız yanmaz". Bu sav, söylediği
 sözden cayan kimse için söylenir.
 أَوْتُ ot : (و harfi ince, çekilerek) duvarda ve
 tahtada olan delik.
 أَوْتُ ot : Acılık, ot kesesi. (و harfi yukarıda-
 kinden daha az ince çekilerek).
 أَوْحُ awc : Hınc, kin. Şu parçada da gelmiştir:

أَوْحُ كَلَّ قَسَمٌ كَسْمُوتِكَ يَلْنَكُوقُ أَوْ زَالِمٌ بَيْتِ
 أَدُّكُوقُ أَوْ عَجْفًا أَلِكِيكُ بِيْلَتِيمُ قَبِيلِ

[*] Burada yine Türkçeyi zorla Arapçaya benzetmek gayreti görülmektedir. Arapçada bir fiilin her üç harfi de sesiz harflerden gelmiş bulunursa ona " صَحِيحٌ sahîh" ve " سَالِمٌ salim" denir, "girdi" anlamına olan دَخَلَ dahl gibi. Fiilin harflerinden biri (ا, و, ي) gibi harflerden birisi olursa "Menkus" denir; "dedi" anlamına olan قَالَ qal, "attı" anlamına olan رَمَى rami gibi. B. A.

Öç kek kamug kişining yalnguk üze alım bil Edngülügüğü uğança eliging bile telim kıl. "Herkesin öcünü, hincını başkalarının üzerinde alınacak bir alım bil; olanca kuvvetle konuğa çok iyilik yap". (Öç, bir e-lacak gibi aranılan nesnedir; ondan çekin. Konuğa, yabancıya gücün yettiği kadar iyilik eyle).

- اَوْج ug : Bir şeyin ucu, sonu. "بِتَّ اَوْجِبْ" butak uçı = dalın ucu".
- اَوْج ug : "اَوْجِ اَيْنَ" uç el = sınır, sınırdaki il".
- اَوْج ug : Bir nesnenin tükenmesi. Oğuzca. "بُرَيْدَانَا" بَرِيدَانَا boyda ne uç bar[?] = ulusta çokluk yüzünden tükenme yoktur" demekmiş ?[+].
- اَوْد öd : (و harfini ince çekerek) Zaman[+++]. Şu savda dahi gelmiştir.

اَوْدِجَارِكِشِي تُونِسَانَسْ . يَلَنَكُوْ اَوْغَلْ مَنَكُو قَمَانَسْ

Öd keçer kişi tuymas, Yalnguk oğlu menğü

[+] Bu sözün sonunda bulunan kelime, basma nüshada "واؤ" var" şeklinde çıkmışsa da, yazma nüshada "بَار" bar" şeklindedir. İbare şöyledir : "بُرَيْدَانَا اَوْجِ بَار". B. A.

[++] بَرِيدَانَا اَوْجِ بَار sözünden istifham manası anlaşılmalıkta ise de Arapçaya olan tercemesinde böyle bir mana görülmektedir. Arapçası şudur : "لَا نَسَاءَ فِي الْقَوْرِ حَكْرَةً". Bunun manası "çokluğu dolayısıyla ulusta tükenme yoktur" demek olur. Şu halde ya Türkçe veya Arapça ibarede bir yanlışlık olsa gerektir. B. A.

[+++] Batı Anadolu'da, bugün, kadın dilinde "zaman" anlamına "ot" kelimesi kullanılmaktadır. "Çocuk, akşam otu bağırmı!" derler ki "akşam vakti bağırmı!" demektir. Orta Anadolu'da, bu kelime, köylüler arasında "oht" şeklinde kullanılmaktadır. B. A.

kalmaz.

"Zaman geçer, insan duymaz, Âdemoğlu ben-
gi kalmaz".

Çiğil dilinde " اوز öd = sığır" demektir.

Türklerin tanınmış olan on iki yılından

birisine de " اوزبیلی öd yılı" denir.

اوز or : " اوزانت or at= domu kırmızı ile sarı ara-
sında bulunan at".

اوز or : (و harfi ince, çekilerek) Kaftanın kol-
tuk altı.

ايزر êr : Delik açmak için kullanılan ayyıt.

اير êr : Yer. " اير يئر" dahi denir.

اوز Sz : (ince çekmeyle) Yağ. " اوزلك آش özlüg
aş = yağlı yemek".

اوز Sz : Sağır. " اوزكيش Sz kişi = sağır adam[*].

اوز Sz : Öz, kendi, nef's. Şu parçada gelmiştir :

كوزكلون شوع اوزلك كا تئليغ اشيع اذ بقيا
توقير قنوق اغيزليتم يذخون ججيناك بذا ولقا
Körklüg tonuğ özünge

Tatlıg aşig adhinka

Tutgil konuk agirliğ

Yadhsun gawing budhunka

"İyi elbiseyi kendine, tatlı aşı başkası-
na, konuğu ağırila, ününü herkese yaysın".

(İyi elbiseyi kendin giy, tatlı yemekten
başkasına hisse ayır, konuğu ağırila, tâ ki
ününü herkese yaysın).

[*] Yazma nüshada olan " اوزكيش" ibaresi başka
nüshada yoktur. Biz ilave ediyoruz. Kelimenin okunuşu "öz"-
dür. Bk. Dv. I, 242, 6. B. A.

"Gözümün nuru gitti, canımı aldı. Nerede o dileğine eren ? Şimdi beni uykudan uyandırır".

(Göz bebeğim gitti, onun gitmesiyle ruhum da birlikte gitti. Şimdi o nerededir ? Beni uykudan uyandırıyor, gözüme uyku girmiyor).

ایش : eş : iş. " نائیشنك باز " ne işiñ bar = ne işin var ?".

ایش : eş : Eş, arkadaş. Genç kadından eşi bulunan kimseye " ئیشنك eşliğ" denir. Şu parçada dahi gelmiştir :

آينك ايشين كچوردۇم
ايشين يما كچوردۇم
اولور اون ايجوردۇم
ايجي بلب يوزيرن [+]

Anıñ işin keçürdüm Eşin yese kaçurdum
Ölüm otın içürdüm İçti bolup yüzi türü

[+] Bu parçanın sonunda bulunan **ترن** kelimesi basma nüshaya **ترن** olarak geçmiş ve Bay Kilişli tarafından I inci cildin sonunda **ترن** diye düzeltilmişse de asıl büyük yanlışlığın farkına varılmamıştır. Bu kelimenin doğrusu " **تری** türü" olacaktır. Çünkü Dv. III,156,16 da **شیری** şeklinde ve "kekre" manasında geçmektedir. Burada da aşağı yukarı bu mana vardır. Bundan başka bu kit'a I,39,15 deki

كدی نكانات
فشة الميات
ایدم امدی نایت
سئی تالاراس بریج

kit'asıyla yakından ilgilidir. Bu parçada **ترن** kelimesi olmayan bir Uyğurun nasıl öldürüldüğü tasvir ediliyor. Buna göre büyük bir destanın iki parçası olan bu kit'alar mana yönünden birbirine yakındırlar. Bunun içindir ki 4 üncü misra'ların sonunda bulunan **تری** ve **شیری** kelimelerinin birbiriyle kafiyeleşmeleri gerekir. Şu sözlerimden anlaşıldığına göre hem yazma, hem basma nüshalar yanlıştır. Bundan başka **ترن** kelimesinin ne demek olduğunu bilemedik. Sayın Brockelmann da bu hataya düşmüştür. B. A.

"Onun işini bitirdim, arkadaşını da kaçırdım. Ölüm ağısını içirdim, yüzünü buruşturarak içti".

(Öldürerek onun işini bitirdim ve ağını kaçırdım; ölüm ilâcıyla suvardım; yüzünü buruşturarak içti). Bununla "Ölümü tattırdım" demek istiyor.

اَوْغ ug : Çadırın üst yanındaki kışgınlardan her biri.
اَوْق ok : Mirasta düşen pay. " اِنْكَارُ بِيْرَاوُقْ كَكْدِبْ " anğar bir ok tegdi = ona mirastan bir pay düştü".

اَوْك ok : Akıl ve anlayış, akıllı ve anlayışlı ve yaşlı kimselere " اَوْكَا " öge" denir. Dört yaşını geçmiş ata dahi " اَوْكْ اَنْتْ " ok at" derler.

اَوْكْ ok : Orta yaşı bulup, büyümiş hayvan.

اِيْلْ ig : İğ, ip bükme için kullanılan ayyat. Bu manada " اِيْلْ يِيْلْ " dahi denir.

اِيْلْ ig : Hastalık.

اُولْ ul : Duvar temeli. Bu manada " تَامْ اُولْ " tam ulı" denir.

اُولْ ol : " اُولْ نَانْكَ " ol neng = yağ nesne". Bundan alınarak " اُولْ تُونْ " ol ton" denir, "yağ elbise" demektir. Bunu Oguzlar bilmezler[ç].

اِيْلْ el : Vilâyet. " بِيْلْ اِيْلْ " Beg eli = Beyin buyurduğu altında bulunan vilâyet".

اِيْلْ el : Ağıklık, boşluk. " كَافْ اِيْلْ " kapag eli = kapağ önündeki boşluk, meydanlık".

اِيْلْ el : Atı anlatır bir isimdir. Çünkü at, Türkçün

[*]"Ol" kelimesi bugün Orta ve Batı Anadolu'da "yağ, nemli" anlamına kullanılmaktadır: "Toprakta ol yoktur" denir ki "toprakta nem yoktur" demektir. Beşikteki çocukların altına konulan topırağa "öllük" derler. B. A.

kanadıdır. Atlara bakan seyise " ایل نیشی "
 él bağı " derler, "vilâyetin bağı" demektir;
 bununla ata bakan kimese murad edilir.

ایل él : İki Bey arasında barışıklık. " ایل بیلدیر "
 ایل بیلدیر iki Beg birle él boldı = iki Bey
 birbirleriyle barıştı".

ایل él : " ایل کی شی " él kişi = kötü, değersiz kişi".
 " ایل کوش " él kuş = kartala benziyen alacalı
 bir kuş".

اوم um : Karın şişkinliği, kursak bozukluğu.
 " آر اوم بولدی " er um boldı = adam kursak
 bozukluğuna uğradı, adamın çok et yemekten
 midesi bozuldu, bulandı".

اون on : Sayıda on.

اون un : Ses. (Uzatılarak ve kısaltılarak söylemek
 te olabilir).

اون un : Un.

این en : " این یئر " en yér = çukur yer". " این یوق "
 en yok = iniş yokuş".

این en : Yan tarafa olan genişlik. " بو بوز اینی چنجا "
 bu böz éni neçe = bu bezin eni ne kadar?".

این in : Arslanın, tilkinin yatağı, bütün yırtıcı
 hayvanların durağı, ini;" این yin"
 de denir.

این in : Koyun pisliği. " این yin" dahi denir.

+ +

BU AYRIMIN DÖRTLÜLERİ

اوی oy : Yerdeki oyukluk, çukurluk.

اوی oy : " اوی ات " oy at = yağız at".

Ortası sâkin olan ayrımlar bitti.

ORTASI HAREKELİ AYRIMLAR

HER TÜRLÜ HAREKE İLE ORTASI HAREKELİ OLAN

فَعْلُ فَعْلٌ فَعَلٌ AYRIMI

- أُجْتُ : öçüt : Öç, hiç. Bu kelimenin aslı "أَوْج"tır.
- أُدْتُ : adhut : Avuç. "بِيرَ أَدْتُ نَانُكُ" bir adhut neng =
bir avuç nesne".
- أُرْتُ : arut : "أُرْتُ أُرْتُ" arut ot = bir yıl önceden artan
kuru ot".
- أُغْتُ : ugut : Kendinden içki yapılan bir çeşit hamur
adıdır. Şöyle ki : Birçok ilâçlar bir
araya toplanarak ıslatılır, arpa unu ile
karıştırılır; meydana gelen hamur fındık
büyüklüğünde keşilerek toparlaklar haline
konur ve kurutulur. Bundan sonra arpa ile
buğday pişirilir, hamur iyice ezilir, fın-
dık tanesi büyüklüğünde olan her yuvarlak
üzerine pişmiş buğday dökülür. Bundan son-
ra bu buğdayla hamur temiz bir şeye sarı-
larak olgunlaşması için üç gün bir yere
birakılır. Üçüncü gün köpe doldurulur, da-
ha iyi olgunlaşması için on gün de küpte
birakılır. On gün sonra üzerine su dökü-
lür, süzülerek bir içki elde edilir. İşte
"buğday içkisi" budur.

أَمَّت ewet : Evet, peki manasına bir kelimedir. Bunda üç türlü söyleyiş vardır. Yağma, Toxsa, Kıpçak boyları " أَمَّت ewet", Oğuzlar " أممت emet", " أَوَّت evet", Öbür Türkler " يَمَّت yemet" derler.

أَمَّت uwut : Utanma, sıklıma.

أَمَّت uwut : Yemeğe veya Bayin yanına çağırma, davet.

أَكَّت egit : Göz dokunmaktan kurtulmak için çocukların yüzüne çalınan bir ilâç. Bu ilâç, safrana bir takım şeyler karıştırılarak yapılır.

أَكَّت öğüt : Öğüt. Şu beyitte de gelmiştir :

الغليل أكَّت مندِينِ أَغُولِ أَرْدَمِ تَيْلَا
بَوَيْدَا أَوْلَعِ بِلِكَا بَلَبِ بِلِكِيَاكْ أَوْلَا

Algıl öğüt mendin oğul erdem tîle.

Boyda uluğ bilge bolup bilginiñ ula.

"Oğul : benden öğüt al, fazilet dile.

Ulus arasında büyük bilgin ol, bilgini yay".

(Ey oğul! benden öğüt al, edep ve terbiyeye çalış, tâ ki ulusun büyüğü olasın, onlar arasında edep ve hikmetin yayılsın).

أَكَّت Ugit : Buğday ve buğdaya benzer şeyleri öğütme.

أَكَّت Ugitçi : Un öğüten kimse.

أَكَّت eget : Hizmet için, gerdek gecesi, gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın.

أَكَّت ikit : Yalan. Oğuzca. "أَكَّت سَوْرُ" ikit söz = yalan söz".

- أَلْتُ 310t : Birbirini öldürme, öldürüşme. Öldürene " أَلْتُ 310tçı" denir.
- أَلْتُ 310t : " أَلْتُ 310t er = kuvvetten düşmüş, yaşlı kimse".
- أَتَا 310t : Halkın büyüğü imiş gibi büyüklük taslayan çocuğa " أَتَا 310t atag oğul" denir.
- أَتَا 310t : Çocukların ceviz oynadığı çukur.
- أَشِي 310t : Tencere. Şu savda da gelmiştir :
 أَشِي 310t أَيُوزُ تَوْبِ التَّوْنِ قَسِيحُ أَيُوزُ مَرْقَبِ دَا مَن
 Aşıç ayur túbüm altun. Kamıç ayur men kayda men".
 "Tencere der : Dibim altın, kepçe der : Ben nerdeyim ?".
 Bu sav, kendinin kim olduğunu tanıyanların yanında kasılan kimse için söylenir.
- أَكِي 310t : Kendini herkese bir kızkardeş gibi sevdiren, daha, küçüklüğünde anlayış ve zeyreklik gösteren kız. Bu söz, kız çocuğu için bir sevgi izeri olarak söylenir.
- أَمَا 310t : Amaç, hedef, nişangâh.
- أَمَا 310t : Çift öküzü; tarım aygıtları.
- أَمَا 310t : Çocuklara sevgiyi bildirmek için söylenen bir kelime " أَمَا 310t ulıçım " yavrum!".
- أَمَا 310t : Herkesin anası imiş gibi kendini sevdiren, küçüklüğünde büyük bir anlayış gösteren kız çocuk. Bu söz, kız için, sevgi izeri olarak söylenir.
- أَمَا 310t : Göze inen perde.
- أَمَا 310t : Ağır. " أَغْرِي 310t كَشِي " ağırılık kişi = halk ve-

ya Bey tarafından ağırlanan atı kendi yu-
 مجي اغبر لادي Tengri mani agarladi bu sav,
 bana ikram etti".
 = اغبر اذاق امر لادي = ağır adhak emrüldi = ağır
 ayak çekildi" demektir. Bu sözle "ağır
 yürüyen kinse varacağı yere vardı" denil-
 mek istenir.

اغبر ağır : " اغبر نانتك ağır neng = pahası ağır nes-
 ne, değerli şey".

اغبر ugar : " اغرأت ugar at = alnında aklı olan
 at". Bu kelime gerek söylenişte, gerek
 anlamca Arapçaya uygundur; yalnız Arapça-
 sında ilk harf üstün, Türkçesinde östre-
 dir.

اغبر ogur : " نا اغرد امك كديتك ne ogurda kel-
 ding = ne vakit geldin ?".

اغبر ogur : Devlet. " بك اغربنا منك ايتم ايتديك Beg
 ogrında mening işim etildi = Beyin dev-
 leti gölgesinde benim işim düzeldi".

اغبر ogur : Bir işte imkân ve fırsat. " بوايش اغبر لغ
 bu iş ogurluğ boldı = bu iş sırasın-
 da ve yerinde oldu".

اغبر ogur : Karşılık, ıvaz. Oğuzca. " اتقا اغبر الديم
 atka ogur aldım = ata karşılık aldım".

اغبر ogur : Hayır ve bereket. Oğuzca. Yolcuya :
 " يول اغبر بسونف yol ogur bolsun" denir,
 "yol uğurlu olsun" demektir. Bu, yalnız
 yolculuk halinde kullanılır.

اغير egir : Karın ağrısını seğaltmak için kullanılan

inge ürse uduuz bolur = tilki kendi yu-
vasını hor görürse uyuz olur". Bu sav,
ilini, boyunu, şehriini inkâr eden, yeren
kişi için söylenir.

أَذْرُ

adhız : Yüksek yer, başka yüksek şeyler.

أَذْرُ

adhız : "أَذْرُ تَاغُ" adhız tağ = geçit vermiyen dağ".

أَغْرُ

aguz : Ağız, inek veya koyun doğurduktan sonra
ilk gelen süt. Bu kelime (ز) ile (ث)
j) arasında söylenir; (ز) ile de ya-
zılabilir.

أَغْرُ

agız : İrmağın, su tulumunun, testinin, köpün
ve kuyunun ağzı.

أَغْرُ

agız : İnsanın ve hayvanın ağzı. Şu savda da
gelmiştir : "أَغْرُ يَسَاكُورُ أَيَا دُورُ" agız
yese köz uyadhur = agız yese göz utanır".
Birisinin armağanını yeyip te işini gör-
miyen ve sıkılan kişi için söylenir bir
savdır.

أَغْرُ

Oguz : Bir Türk boyudur. Oguzlar Türkmendirler.
Bunlar yirmi iki bölüktür; her bölüğün
ayrı bir belgesi ve hayvanlarına vurulan
bir alâmeti vardır. Birbirlerini bu bel-
gelerle tanırlar.

Birincisi ve başları : "

Kınık"lardır. Zamanın zamanı Hakanları bun-
lardandır. Hayvanlarına vurdukları işaret
şudur :

İkincisi : " Kayıg"lardır.

Belgeleri şudur :

۱۷۱

Üçüncüsü : " ایتد Bayundur"lar-

dır. Belgeleri şudur :

۱۷۲

Dördüncüsü : " افا Iwa"lardır. Bun-

lara " افا Yıwa" dahi denir. Belgeleri şudur :

۱۷۳

Beşincisi : " افا Salgur"lardır.

Belgeleri şudur :

۱۷۴

Altıncısı : " افاز Afgar"lardır.

Belgeleri şudur :

۱۷۵

Yedincisi : " افگی Begtılı"lerdir.

Belgeleri şudur :

۱۷۶

Sakızincisi : " افگز BÜgdüz"lerdir.

Belgeleri şudur :

۱۷۷

Dokuzuncusu : " افات Bayat"lardır.

Belgeleri şudur :

۱۷۸

Onuncusu : " افیز Yaşgır"lardır.

Belgeleri şudur :

۱۷۹

Onbirincisi : " افام Rymür"lerdir(+).

Belgeleri şudur :

۱۸۰

Onikincisi : " افاب Karabölük"ler-

dir. Belgeleri şudur :

۱۸۱

Onüçüncüsü : " افاب Alkabölük"-

lerdir. Belgeleri şudur :

۱۸۲

[-]Ankaranın birbuçuk km. Güneyinde Dikmen köylü arkasında "Eylir" gölü adında bir göl vardır. Batı Anadolu'da dahi böyle adlar vardır. B. A.

Onördüncüsü : "اِغْدِر" İğdir"lerdir [+]. Belgeleri şudur :

Onbeşincisi : "أُورِغِر" Üregir"lerdir[++]. "يُورِغِر" Yüregir" dahi denir. Belgeleri şudur :

Onaltıncısı : "تُورِغِر" Tutırka"lerdir. Belgeleri şudur :

Onyedincisi : "أُولَايُوندُلُغ" Ulayundlug"lardır[+++]. Belgeleri şudur :

Onsekizincisi : "تُورِغِر" Tüger"lerdir[++++]. Bazı kere و harfi atılarak تُورِغِر şeklinde dahi yazılır. Belgeleri şudur :

Ondokuzuncusu : "بِجَنَك" Beğenek"-

[+] Doğu Anadolu'da "İğdir" adında bir kasabamız vardır. Bu kelimeyi "İğdir" şeklinde yazmalıdır. Başma nüshada "اِغْدِر" İğder" şeklinde ise de yazma nüshada و harfinda hem üstün, hem de esre vardır. Esre kare, üstün kırmızı mürekeple yazılmıştır. Birçok yerlerde olduğu gibi kırmızı mürekep sonradan konmuştur. Doğrusu "اِغْدِر" İğdir"dir. B. A.

[++] "Üregir" Ramazanogullarından Adanada hüküm süren birinin adı olduğu gibi bu adıta Ankarada bir köy vardır, "Üregil" dahi denmektedir. B. A.

[+++] Kütahyada "Alayund" adında bir köy vardır. B. A.

[++++] "Tüger" kelimesi bugün Anadolu'da "düver" ve "düger" şekillerini almıştır. Yuvarlak kereste, anlamına olarak Batı Anadolu'da kullanılır; sıyrıktan kalın, kirışten incedir. Kütahyada bu adıta bir köy vardır. B. A.